

Aansprakelijkheid van robots

Een juridisch-filosofische analyse in het licht van de Nederlandse wet

Naam: dhr. M.R. Remmerswaal LL.B.
Studentnummer: 442803
Hoofdstudie: Rechtsgeleerdheid
Inleverdatum: 12 juni 2021
Supervisor: prof. dr. J. de Mul
Adviseur: dr. B. Leeuwenburgh
Aantal woorden: 10.684

**Erasmus School of Philosophy
Erasmus Universiteit Rotterdam**

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Inleiding	2
§1.1 Introductie.....	2
§1.2 Onderzoeksvraag en deelvragen	3
§1.3 Wetenschappelijke en maatschappelijke verantwoording.....	3
§1.4 Onderzoeksopzet	4
Hoofdstuk 2 Nederlands recht en aansprakelijkheidsrecht	5
§2.1 Rechten in Nederland: begrip, vindplaatsen en rechtsgebieden	5
§2.2 Recht en rechtvaardigheid: rechtspositivisme versus natuurrecht.....	6
§2.3 Rechthebbenden: wie of wat hebben rechten?.....	7
§2.4 Aansprakelijkheidsrecht in Nederland.....	7
Hoofdstuk 3 Aansprakelijkheid van rechtspersonen	10
§3.1 Introductie van niet-natuurlijke rechtspersonen: geschiedenis en doel	10
§3.2 Niet-natuurlijke rechtspersonen in de wet: soorten en rechtsvormen.....	10
§3.3 Aansprakelijkheid van niet-natuurlijke rechtspersonen in Nederland	12
Hoofdstuk 4 Dierenrechten en aansprakelijkheid van dieren	14
§4.1 Introductie van dierenrechten: begripsverkenning en filosofische achtergrond	14
§4.2 Zouden dieren rechtssubjectiviteit moeten krijgen?	17
§4.3 Implicaties van dieren met rechtssubjectiviteit voor aansprakelijkheid	20
§4.4 Opvatting met betrekking tot rechtssubjectiviteit voor en aansprakelijkheid van dieren.....	21
Hoofdstuk 5 Aansprakelijkheid van robots	23
§5.1 Het begrip “robot”	23
§5.2 Robotrechten: een hedendaagse discussie?	24
§5.3 Rechtspersonen versus robots: betekenis voor rechtssubjectiviteit voor robots.....	26
§5.4 Dieren versus robots: betekenis voor rechtssubjectiviteit voor robots	28
§5.5 Risicoaansprakelijkheid voor robots in de Nederlandse wet.....	31
Conclusie: risicoaansprakelijkheid voor robots	33
Bronnenlijst	35

Hoofdstuk 1 Inleiding

§1.1 Introductie

Op 4 oktober 2018 heeft een bordeelhoudster met de naam “Gladjaker” van bordeel “Robot Love” een kort geding aangespannen tegen een seksrobot met de naam “Sexy Sadie”. Deze robot zou dreigen met het zelfstandig publiceren van belastende informatie via verschillende sociale media over een gewelddadige bezoeker van het bordeel. Gladjaker wilde dit voorkomen, aangezien deze informatie schadelijk kon zijn voor haar reputatie en dus voor haar bedrijf.¹ Beide partijen, bijgestaan door professionele juridische bijstand, hebben gepleit voor hun zaak. Gladjaker eiste een verbod van de publicatie alsmede een schadevergoeding. De uitspraak van de voorzieningenrechter: Sexy Sadie mag de belastende informatie niet via internet openbaar maken, maar de vordering tot schadevergoeding is afgewezen. Ook het gerechtshof heeft geoordeeld dat Sexy Sadie door verwijtbaar onrechtmatig handelen de uitlatingen niet via internet openbaar mag maken, maar een schadevergoeding kan niet worden gevorderd. Hiermee is de zaak in het kader van het kunstproject van Robot Love afgedaan.²

In de Nederlandse wet kan een schadevergoeding onder meer op grond van wanprestatie bij het niet nakomen van een overeenkomst, onrechtmatige daad (zoals het beschadigen van een kunstwerk) of wanneer iemand het risico van het handelen van een derde person draagt gevorderd worden.³ Nergens in de Nederlandse wet staat een aparte wet voor de aansprakelijkheid wat betreft robots, terwijl robots steeds vaker voorkomen en tot steeds complexer gedrag in staat zijn. Naar aanleiding van recente ontwikkelingen, heeft het Europees Parlement in ieder geval besloten een resolutie op te stellen voor robotica en kunstmatige intelligentie.⁴ Dit is een eerste stap op de lange weg om wetten te maken omtrent robotica. Zou, mede gezien bovenstaande casus, wettelijke aansprakelijkheid van robots nuttig zijn? Zo ja, hoe zou dit dan in de Nederlandse wet geregeld moeten worden?

¹ SwitchLegal Advocaten, “Robot Love – Bordeelhoudster spant kort geding aan tegen seksrobot – Zitting: 4 oktober 2018 Eindhoven,” SwitchLegal Advocaten, geraadpleegd op november 3, 2020, <http://www.switchlegal.nl/robot-love-bordeelhoudster-spant-kort-geding-aan-tegen-seksrobot-zitting-4-oktober-2018-eindhoven/>.

² Robot Love, “Procesdossier Robot Love / Kort geding Bordeelhoudster versus Seksrobot, 4 en 9 oktober 2018,” Robot Love, geraadpleegd op november 3, 2020, <https://robotlove.nl/wp-content/uploads/2018/10/procesdossierrobotrecht.pdf>.

³ Bart Gubbels, “Schadevergoeding,” Wet & Recht, geraadpleegd op oktober 20, 2020, <http://www.wetrecht.nl/schadevergoeding/>.

⁴ Mady Delvaux, “Verslag 24.1.2017 met aanbevelingen aan de Commissie over civielrechtelijke regels inzake robotica (2015/2103(INL)),” Europees Parlement: Commissie juridische zaken, geraadpleegd op oktober 20, 2020, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_NL.html.

§1.2 Onderzoeksvraag en deelvragen

Voorgaande heeft mij tot de volgende onderzoeksvraag doen leiden:

“Zijn er overtuigende filosofische gronden waarom robots aansprakelijk gesteld moeten kunnen worden en hoe zou aansprakelijkheid van robots moeten worden opgenomen in de Nederlandse wet, gelet op wetgeving omtrent niet-natuurlijke rechtspersonen en dieren?”

Om voorgaande onderzoeksvraag voldoende te kunnen beantwoorden, zullen de volgende vier deelvragen worden beantwoord:

- I. Wat is het recht en hoe is aansprakelijkheid in de Nederlandse wet geregeld?
- II. Wat zijn niet-natuurlijke rechtspersonen en hoe is hun aansprakelijkheid in Nederland geregeld?
- III. Wat zijn dieren volgens de Nederlandse wet, is deze positie in de Nederlandse wet filosofisch wenselijk en hoe is aansprakelijkheid van dieren in Nederland geregeld?
- IV. Wat zijn robots, is het aansprakelijk kunnen stellen van robots filosofisch wenselijk en hoe zou aansprakelijkheid van robots in de Nederlandse wet opgenomen kunnen worden gelet op niet-natuurlijke rechtspersonen en dieren?

Dit onderzoek richt zich op hoe robots nu zijn en niet op hoe robots later in de toekomst kunnen worden. Het is niet ondenkbaar dat robots in de toekomst, anders dan de nu bestaande robots, volledig autonoom zijn. Echter, de huidige robots hebben deze eigenschap kennelijk niet. Het is met de huidige stand van zaken wetenschappelijk en maatschappelijk relevant om (in ieder geval) naar aansprakelijkheid van huidige robots te kijken, omdat dit in het voordeel van de maatschappij kan zijn. Omdat robots geen volledige autonomie hebben, zoals natuurlijke personen, is een tussenvorm van aansprakelijkheid denkbaar. Daarom is in dit werkstuk gekozen om aansluiting te zoeken bij aansprakelijkheid van niet-natuurlijke rechtspersonen en dieren en niet bij aansprakelijkheid van natuurlijke personen.

§1.3 Wetenschappelijke en maatschappelijke verantwoording

Aangezien verschillende vormen en toepassingen van robotica vaker in ons dagelijks leven zichtbaar zijn (hierbij kan gedacht worden aan de onder consumenten populaire robotstofzuiger) en zelfs het Europees Parlement juridische richtlijnen opstelt is het

wetenschappelijk verantwoord dat er wordt gekeken of aansprakelijkheid voor robots wenselijk is en hoe dit in de Nederlandse wet moet worden opgenomen. Hiermee wordt een lacune in de Nederlandse wet weergegeven. In de wetenschap worden hier steeds meer vragen over gesteld. Daaruit blijkt dat mogelijke algemene robotrechten een groot aantal deelvragen doet oproepen, waaronder die over aansprakelijkheid van robots.⁵ In dit onderzoek wordt uiteengezet of aansprakelijkheid van robots een wenselijke maatschappelijke ontwikkeling is en hoe dit in de Nederlandse wet zou moeten worden opgenomen. Daarom is dit onderzoek maatschappelijk verantwoord, aangezien praktische zaken, zoals schade(vergoeding) door robots, geen ondenkbare situaties zijn.

§1.4 Onderzoeksopzet

In de volgende hoofdstukken zal ik achtereenvolgens de vier deelvragen beantwoorden. In het tweede hoofdstuk wordt het recht geanalyseerd. Fundamentele leerstukken, zoals het verschil tussen recht en rechtvaardigheid, maar ook die van rechtssubjectiviteit en rechtsobjectiviteit zal ik in dit hoofdstuk bespreken. Daarnaast zal ik beschrijven hoe aansprakelijkheid in de Nederlandse wet is geregeld. In het derde hoofdstuk wordt uiteengezet wat niet-natuurlijke rechtspersonen zijn, hoe deze in de Nederlandse wet zijn opgenomen en hoe hun aansprakelijkheid is geregeld. Dit is van belang om te bezien of dit eventueel ook van toepassing zou kunnen zijn op robots. In het vierde hoofdstuk wordt de filosofie achter dierenrechten behandeld, hoe dieren in de Nederlandse wet staan opgenomen en hoe de aansprakelijkheid van dieren is geregeld. Deze vraag is van belang omdat later wordt bezien of de wetgeving omtrent de aansprakelijkheid van dieren ook van toepassing is op robots. In het vijfde hoofdstuk wordt de betekenis van het begrip “robot” en de discussie omtrent “robotrechten” beschreven. Voorts wordt ingegaan op mogelijke rechtssubjectiviteit van robots, gevolgd door een bespreking van de vraag of aansprakelijkheid aan robots valt toe te schrijven op basis van dieren en niet-natuurlijke rechtspersonen. Tot slot wordt gekeken naar hoe aansprakelijkheid van robots in de Nederlandse wet dient te worden opgenomen. Er wordt afgesloten met een samenvattende conclusie waarin de hoofdvraag concreet wordt beantwoord op basis van de voorafgaande hoofdstukken. Hierbij wordt een aanbeveling voor vervolgonderzoek gedaan.

⁵ Ter illustratie: S. de Schrijver en R. den Hoven van Genderen, “I, robot: realiteit of fictie?” *Computerrecht* 197, nr. 6 (november 2015): 307-12.

Hoofdstuk 2 Nederlands recht en aansprakelijkheidsrecht

§2.1 Rechten in Nederland: begrip, vindplaatsen en rechtsgebieden

Het “recht” als begrip kan worden gezien als een verzamelterm voor (on)geschreven regels die als doel hebben een bepaalde maatschappij gedurende een bepaalde periode in een land of regio te reguleren.⁶ Deze regels worden door de overheid opgelegd en kunnen worden afgedwongen. Hoewel deze regels in beginsel erg breed kunnen zijn, hebben ze gemeen dat ze in het maatschappelijk verkeer voor het alledaags belang nuttig moeten zijn. Deze regels schrijven voor welk gedrag naar huidige maatschappelijke maatstaven toegestaan is. Het doel van het recht valt uiteen in enerzijds het ordenen van de samenleving en anderzijds het bieden van een rechtvaardige oplossing voor conflicten. Voorts spelen rechtvaardigheid en maatschappelijke normen en waarden een grote rol in de definitie van het recht en diens regels.⁷

In Nederland kennen we de volgende rechtsbronnen: de Nederlandse wet, jurisprudentie, gebruiken en gewoonten en internationale en Europese verdragen.⁸ Er zijn verschillende rechtsgebieden te benoemen, zowel in de rechtswetenschap als de rechtspraktijk. Van belang is hierbij de verdeling tussen publiekrecht (verticale verhouding tussen overheid en burgers) en privaatrecht (horizontale relatie tussen burgers onderling).⁹ Deze twee algemene gebieden omvatten meer specifieke gebieden. Deze gebieden zijn: arbeidsrecht, auteursrecht, bestuursrecht, computerrecht, consumentenrecht, erfrecht, Europees- en Internationaal recht, faillissementsrecht, huurrecht, incassorecht, letselschaderecht, merken-, octrooi en handelsnaamrecht, milieurecht, ondernemingsrecht, personen- en familierecht, sociaal zekerheidsrecht, strafrecht en vreemdelingenrecht.¹⁰ Voorgaande indeling is niet uitputtend maar enkel een grove opsomming van verschillende rechtsgebieden in Nederland. De hiervoor besproken soorten vallen (in beginsel) onder het bereik één van de volgende wetboeken:¹¹

⁶ De Rechtspraak, “Wat is recht?” Recht voor jou, geraadpleegd op oktober 20, 2020, <https://www.rechtvoorjou.nl/home/recht-uitgelegd/wat-is-recht>.

⁷ Erudio, “Definitie van het ‘recht’,” InfoNu, geraadpleegd op december 29, 2020, <https://zakelijk.infonu.nl/juridisch/52784-definitie-van-het-recht.html>.

⁸ De Rechtspraak, “Bronnen van recht,” Recht voor jou, geraadpleegd op oktober 20, 2020, <https://www.rechtvoorjou.nl/home/recht-uitgelegd/bronnen-van-recht>.

⁹ Joyce, “Soorten recht: welke zijn er in onze maatschappij?” Mr. Chadd, geraadpleegd op oktober 20, 2020, <https://www.mrchadd.nl/academy/vakken/maatschappijleer/soorten-recht-welke-zijn-er-in-onze-maatschappij>.

¹⁰ Juridisch.nl, “Rechtsgebieden in Nederland,” Juridisch.nl, geraadpleegd op oktober 20, 2020, <https://www.juridisch.nl/rechtsgebieden-in-nederland>.

¹¹ Sjoerdvo, “Het recht: wetboeken,” InfoNu, geraadpleegd op oktober 20, 2020, <https://wetenschap.infonu.nl/recht-en-wet/106957-het-recht-wetboeken.html>.

Privaatrecht: wetboeken per onderwerp	Publiekrecht: wetboeken per onderwerp
Burgerlijk wetboek (BW)	Grondwet
Relevante regelgeving burgerlijk wetboek	Decentralisatie
Wetboek van burgerlijke rechtsvordering	Bestuursrecht en Bestuursprocesrecht
Wet op de rechterlijke organisatie	Bijzonder bestuursrecht
Wetboek van koophandel	Wetboek van strafrecht
Faillissementswet	Wetboek van strafvordering
	Internationale en Europese verdragen

§2.2 Recht en rechtvaardigheid: rechtspositivisme versus natuurrecht

Het is van belang om onderscheid te maken tussen de begrippen “recht” en “rechtvaardigheid”, aangezien deze begrippen niet hetzelfde inhouden. Dit wordt duidelijk in twee tegenover elkaar staande rechtsfilosofische stromingen, te weten het rechtspositivisme en het natuurrecht. In het rechtspositivisme geldt alleen het geschreven recht. Deze stroming is dan ook onderhevig aan maatschappelijke veranderingen. Het geschreven recht zal in de loop van de tijd immers veranderen en zich aanpassen aan de behoeftes van de maatschappij. Rechtvaardigheid speelt hierbij, in beginsel, een minder prominente rol, omdat dit losstaat van geschreven regels.¹² Dit verschilt aanzienlijk van het natuurrecht dat uitgaat van onveranderlijke rechten. Deze blijven altijd, ongeacht tijd of plaats, hetzelfde, omdat wordt verondersteld dat deze door de natuur zijn gegeven. Voorts is recht geen recht wanneer dit onrechtvaardig is.¹³ Men zou op basis van het natuurrecht kunnen stellen dat wat recht is in de wet nooit aangepast hoeft te worden, aangezien universeel recht altijd voor iedereen geldt. In hoeverre zouden aansprakelijkheidsrechten voor robots in dit beeld passen? Het rechtspositivisme kan door middel van regels aansprakelijkheidsrechten voor robots scheppen. Ook het natuurrecht biedt ruimte. Het natuurrecht is weliswaar onveranderlijk, maar kan wel steeds opnieuw uitgelegd worden in nieuwe contexten. Bezien kan dan worden of en wanneer een bepaald natuurrecht van toepassing is op robots.

¹² A.J.P. Schild, “Rechtspositivisme,” *IVOR*, nr. 91 (november 2012): 3.4.2.

¹³ Amnesty International, “Natuurrecht en mensenrechten,” Amnesty International, geraadpleegd op april 29, 2021, <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/natuurrecht-en-mensenrechten>.

§2.3 Rechthebbenden: wie of wat hebben rechten?

Als er rechten en plichten zijn, dan dienen deze ook aan iemand of iets toe te komen. Dit noemt men een rechtssubject. Hierbij moet een onderscheid worden gemaakt met rechtsobjecten.

Een rechtssubject is een drager van subjectieve rechten en plichten. Derhalve bezit deze juridische persoonlijkheid, ofwel rechtspersoonlijkheid. In Nederland bestaan twee soorten rechtssubjecten: natuurlijke personen en niet-natuurlijke rechtspersonen. Mensen zijn natuurlijke personen. Ondernemingen, zoals besloten en naamloze vennootschappen, zijn niet-natuurlijke rechtspersonen. Er zal in hoofdstuk 3 dieper worden ingegaan op niet-natuurlijke rechtspersonen.

Rechtsobjecten zijn zaken waar regels betrekking op hebben, zoals bezittingen.¹⁴ Daar vallen robots ook onder. Omdat robots naar Nederlands recht geen rechtssubjecten zijn, bezitten robots geen rechten. Desalniettemin kunnen er wel rechten van toepassing zijn op robots, zoals het eigendomsrecht wat een rechtssubject heeft met betrekking tot de robot. Om die reden zijn robots wél rechtsobjecten. Ook dieren bevatten volgens de Nederlandse wet rechtsobjectiviteit. Er wordt echter gepleit om dieren rechtssubjectiviteit te geven door onder meer Manuel Kneepkens (1942) en ethicus Peter Singer (1946). Hierop wordt in hoofdstuk 4 dieper ingegaan.

§2.4 Aansprakelijkheidsrecht in Nederland

Het Nederlandse aansprakelijkheidsrecht houdt zich in de kern bezig met het vaststellen van de omvang van de schade, het kunnen aanwijzen van de aansprakelijke (rechts)persoon voor die schade en het proces om schade vergoed te krijgen. Een causaal verband tussen de schade en de daad (commissie) of het nalaten (omissie) is essentieel voor dit proces. De schade moet immers (al dan niet direct) te herleiden zijn naar een gebeurtenis welke de schade zou hebben veroorzaakt.¹⁵

In Nederland worden drie bronnen van aansprakelijkheid onderscheiden. Ten eerste kan men aansprakelijk zijn op grond van contractuele aansprakelijkheid. Deze aansprakelijkheid vloeit

¹⁴ Juridisch Woordenboek, “Rechtsobject,” Juridisch Woordenboek, geraadpleegd op december 8, 2020, <https://www.juridischwoordenboek.nl/zoek/rechtsobject>.

¹⁵ Bruggink & Van der Velden Advocaten Belastingadviseurs BV, “Aansprakelijkheidsrecht,” BvdV Advocaten Belastingadviseurs, geraadpleegd op december 7, 2020, <https://www.bvdv.nl/rechtsgebieden/civiel-recht/aansprakelijkheidsrecht/>.

voort uit het niet-nakomen van een overeenkomst.¹⁶ Derhalve volgt deze aansprakelijkheidsvorm uit een rechtshandeling. Dit is een handeling die een op een rechtsgevolg gerichte wil vereist die zich door een verklaring heeft geopenbaard, zoals bij het afsluiten van een contract.¹⁷ Een wanprestatie is een voorbeeld waarom een partij aansprakelijk zou kunnen zijn op grond van een contract, aangezien dit een toerekenbare tekortkoming is. Ten tweede kan men aansprakelijk zijn op grond van de wet. Dit volgt uit een schuld- en risicoaansprakelijkheid voor eigen feitelijk handelen en nalaten. Schuldaansprakelijkheid is het eigen verwijtbare handelen of nalaten waardoor schade ontstaat, zoals arbeidsongevallen en medische fouten. De onrechtmatige daad van art. 6:162 jo. 6:163 BW valt hier ook onder. De risicoaansprakelijkheid ziet op onrechtmatige gedragingen van andere personen zoals kinderen (o.a. art. 6:169 BW), zaken (o.a. art. 6:173 BW), stoffen (o.a. art. 6:175 BW) en dieren (art. 6:179 BW), productaansprakelijkheid (art. 6:185 BW e.v.) en aansprakelijkheid voor motorrijtuigen (art. 185 Wegenverkeerswet). Ten derde kan men aansprakelijk zijn op grond van rechtmatige daad. Deze vloeit voort uit daden die vanuit de wet een verplichting tot schadevergoeding doen ontstaan. Deze vallen dus niet onder de eerdergenoemde onrechtmatige daad. Het zijn verbintenissen die vanuit de wet ontstaan, zoals zaakwaarneming, ongerechtvaardigde verrijking en een onverschuldigde betaling.¹⁸

Zoals hierboven beschreven is er een onderscheid te maken tussen schuldaansprakelijkheid en risicoaansprakelijkheid. Bij schuldaansprakelijkheid moet er sprake zijn van enige verwijtbaarheid van de handelende persoon. Bij sommige situaties, zoals overmacht, zal de verwijtbaarheid in de zin van schuld ontbreken. De persoon die eerst schuld had is dan niet langer aansprakelijk wanneer hij, bijvoorbeeld, een verkeersongeluk redelijkerwijs niet had kunnen voorkomen. Bij risicoaansprakelijkheid, daarentegen, speelt schuld géén rol. Als een risico zich voordoet is er automatisch sprake van aansprakelijkheid van een persoon. Dit is het geval bij het bezitten van dieren (art. 6:179 BW). Tot slot valt onder risicoaansprakelijk ook de kwalitatieve aansprakelijkheid. Voorbeelden daarvan zijn de aansprakelijkheid van ouders voor kinderen die jonger zijn dan veertien jaar of werkgevers voor het handelen en nalaten van hun ondergeschikten.¹⁹

¹⁶ Peter b, "Aansprakelijkheid," Noorland Juristen, geraadpleegd op december 7, 2020, <https://www.noorlandjuristen.nl/BurgerlijkRecht/Aansprakelijkheid/index.htm>.

¹⁷ Peter b, "Aansprakelijkheid."

¹⁸ Joosten Advocaten, "Aansprakelijkheid: wanneer is iemand aansprakelijk?" Joosten Advocaten, geraadpleegd op december 7, 2020, <https://www.joostenadvocaten.nl/actueel/veelgestelde-vragen/wanneer-iemand-aansprakelijk/>.

¹⁹ Joosten Advocaten, "Aansprakelijkheid: wanneer is iemand aansprakelijk?"

De Nederlandse wet maakt een belangrijk onderscheid tussen soorten dieren in het kader van wettelijke risicoaansprakelijkheid. Enerzijds onderscheidt de wet dieren met een bezitter (veelal de eigenaar), zoals huisdieren en politiehonden. Anderzijds erkent de wet wilde dieren zonder eigenaar, zoals wilde vogels. Volgens art. 6:179 BW is de bezitter van het dier aansprakelijk voor de door het dier aangerichte schade. Het gaat hierbij om zelfstandige gedragingen binnen de eigen energie van het dier.²⁰ Dit betekent niet dat een benadeelde de schade niet kan verhalen op de bezitter van het dier. Art 6:179 BW ziet op risicoaansprakelijkheid voor het dier omdat het houden van het dier en alle gedragingen die het dier uit zichzelf pleegt onder het risico van de bezitter vallen. Wanneer de bezitter echter een hond commandeert om een persoon te bijten, dan kan deze benadeelde zich beroepen op de onrechtmatige daad van art. 6:162 jo. 6:163 BW. De gedraging valt immers niet langer onder de risicoaansprakelijkheid van art. 6:179 BW.²¹ Ook medebezitters van dieren zijn hoofdelijk aansprakelijk (art. 6:180 lid 1 BW). Net zoals bij de rechtspersoon, kan de eigenaar van een dier een aansprakelijkheidsverzekering afsluiten voor schade dat een dier uit eigen beweging heeft veroorzaakt. Voor wilde dieren valt echter niemand aan te spreken. Daarbij sluit de definitie van een wild dier ook uit dat een bezitter (die immers niet aanwezig is) een aansprakelijkheidsverzekering voor het dier kan afsluiten. Voor schade veroorzaakt door dieren uit een beheerd natuurgebied kan er overigens wel iemand worden aangesproken.²²

²⁰ Joosten Advocaten, “Aansprakelijkheid: wanneer is iemand aansprakelijk?”

²¹ S.J. Boonstra, “Aansprakelijkheid voor schade veroorzaakt door dieren,” Juridisch advies Boonstra, geraadpleegd op januari 26, 2021, <https://www.juridisch-advies-boonstra.nl/aansprakelijkheidsrecht/aansprakelijkheid-voor-schade-veroorzaakt-door-dieren/>.

²² Independer, “Vallen huisdieren onder je aansprakelijkheidsverzekering?” Independer, geraadpleegd op januari 11, 2021, <https://www.independer.nl/aansprakelijkheidsverzekering/info/huisdieren.aspx>.

Hoofdstuk 3 Aansprakelijkheid van rechtspersonen

§3.1 Introductie van niet-natuurlijke rechtspersonen: geschiedenis en doel

Een niet-natuurlijk rechtspersoon is een rechtsvorm met rechtspersoonlijkheid waardoor deze volgens de Nederlandse wet rechten en plichten heeft.²³ Rechtspersonen zijn door natuurlijke personen in het leven geroepen ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), toen burgers een manier moesten vinden om de schepen en hun reizen te kunnen bekostigen. Deze burgers wilden namelijk niet hun gehele vermogen riskeren. Daarom bedacht de wetgever de rechtspersoon als rechtssubject welke als afzonderlijke entiteit rechten en plichten toekomt en apart aansprakelijk gehouden kan worden. In onder meer het vermogensrecht staat de rechtspersoon (in beginsel) gelijk aan de natuurlijke persoon. Hoewel een rechtspersoon vrijwel alle handelingen kan doen die een natuurlijke persoon kan, zoals bezittingen en schulden verwerven, overeenkomsten aangaan en civiel- en strafrechtelijk aansprakelijk worden gesteld, zijn sommige zaken enkel voorbehouden aan natuurlijke personen. Te denken valt aan in het huwelijk treden, scheiden, overlijden (waar de rechtspersoon wordt ontbonden) en een gevangenisstraf krijgen.²⁴ Tot slot wordt geacht dat rechtspersonen een bepaalde handelingsbekwaamheid hebben.²⁵ Dat houdt in dat een (rechts)persoon de gevolgen van een overeenkomst voldoende kan inschatten. In dat kader hebben kinderen geen handelingsbekwaamheid en mogen zij om die reden bijvoorbeeld geen huis kopen.²⁶

§3.2 Niet-natuurlijke rechtspersonen in de wet: soorten en rechtsvormen

De Nederlandse wet kent drie soorten rechtspersonen: publiekrechtelijke rechtspersonen (art. 2:1 BW), privaatrechtelijke rechtspersonen (art. 2:3 BW) en kerkgenootschappen (art. 2:2 BW).²⁷ Boek 2 van het burgerlijk wetboek (“Rechtspersonen”) is gewijd aan deze vormen. In dit boek wordt voornamelijk ingegaan op privaatrechtelijke rechtspersonen (art. 2:1 lid 3 BW en 2:2 lid 1 BW). Dat dit boek van belang is voor rechtspersonen, blijkt uit art. 2:25 BW,

²³ Kamer van Koophandel, “Rechtspersoonlijkheid,” Ondernemersplein, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://ondernemersplein.kvk.nl/rechtspersoonlijkheid/>.

²⁴ Bart Gubbels, “Rechtspersoon,” Wet & Recht, geraadpleegd op december 30, 2020, <http://www.wetrecht.nl/rechtspersoon/>.

²⁵ Scholto Bos, “Rechtspersoon,” Finler, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://www.finler.nl/kennis/rechtspersoon/>.

²⁶ Scholto Bos, “Handelingsbekwaamheid,” Finler, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://www.finler.nl/kennis/handelingsbekwaamheid/>.

²⁷ Kerkgenootschappen worden in het belang van dit onderzoek niet verder uiteengezet.

aangezien dit stelt dat het boek dwingend recht bevat.²⁸ In boek 2 wordt in ieder geval ingegaan op oprichting en ontbinding van de rechtspersoon, de statuten, (vertegenwoordigings)bevoegdheid, inschrijving in de openbare registers en rechtshandelingen. Ook de goede trouw en aansprakelijkheid worden hierin behandeld.

Publiekrechtelijke rechtspersonen zijn organisaties die, om overheidstaken uit te kunnen voeren, rechtspersoonlijkheid toegekend hebben gekregen. Te denken valt aan de Staat, provincies en gemeenten. Het verschil tussen een privaatrechtelijke en een publiekrechtelijke rechtspersoon is niet de doelstelling, maar de wijze waarop de rechtspersoon is opgericht.²⁹

Er vallen verschillende rechtsvormen onder de privaatrechtelijke rechtspersonen, te weten de naamloze vennootschap, de besloten vennootschap, de coöperatie, de vereniging, de stichting en de onderlinge waarborgmaatschappij.³⁰ Zowel natuurlijke personen als rechtspersonen kunnen een privaatrechtelijke rechtspersoon oprichten.³¹ Het doel van de rechtspersoon is van belang voor de keuze van diens rechtsvorm. Voor naamloze en besloten vennootschappen zou een louter financieel doel volstaan, aangezien dit in de kern een samenwerking is tussen personen die met hun activiteiten en inbreng winst nastreven. Deze winst wordt uiteindelijk aan aandeelhouders uitgekeerd.³² Ook een coöperatie heeft een financieel doel, aangezien minimaal twee oprichtende personen door middel van een collectief kosten kunnen delen.³³ Wanneer men echter een (meer) maatschappelijk doel voor ogen heeft, genieten andere vormen van rechtspersonen de voorkeur. Hierin worden de vereniging en de stichting onderscheiden. Het doel van een vereniging is het nastreven van een belangeloos doel. De (oprichtende) personen doen dit door middel van hun activiteiten. Te denken valt aan het bieden van een podium aan jonge, onbekende muzikanten.³⁴ De stichting verschilt hiervan. Deze gebruikt namelijk een vermogen om met haar activiteiten een belangeloos doel na te kunnen streven. Een voorbeeld

²⁸ MdV, “Algemene bepalingen rechtspersonen (Titel 1, Boek 2 B.W.),” Lawyruip, geraadpleegd op december 30, 2020, <https://lawyruip.nl/burgerlijk-wetboek/rechtspersonen/algemene-bepalingen-rechtspersonen>.

²⁹ Persoonsrecht, “Soorten rechtspersonen,” Persoonsrecht, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://www.persoonsrecht.nl/wettelijkebasisnl.html>.

³⁰ Kamer van Koophandel, “Rechtspersoonlijkheid.”

³¹ DoeHetZelfNotaris, “Kan een rechtspersoon een rechtspersoon oprichten?” DoeHetZelfNotaris, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://www.doehetzelfnotaris.nl/kan-een-rechtspersoon-een-rechtspersoon-oprichten/>.

³² Kamer van Koophandel, “Overzicht rechtsvormen,” Ondernemersplein, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://ondernemersplein.kvk.nl/overzicht-rechtsvormen/>.

³³ Kamer van Koophandel, “De coöperatie,” Ondernemersplein, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://ondernemersplein.kvk.nl/de-cooperatie/>.

³⁴ Kamer van Koophandel, “De vereniging,” Ondernemersplein, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://ondernemersplein.kvk.nl/de-vereniging/>.

uit de praktijk is het vermogen van een overleden kunstenaar welke bij een stichting is ondergebracht. Nabestaanden kunnen deze ten dienste van een belangeloos doel beheren.³⁵ Voorts de opmerking dat een onderlinge waarborgmaatschappij een bijzondere vorm van een vereniging is, maar wel winst mag verdelen onder haar leden.³⁶

Tot slot is het van belang om te benoemen dat er ook rechtsvormen zonder rechtspersoonlijkheid bestaan. Dit zijn dan ook geen niet-natuurlijke rechtspersonen. Rechtsvormen zonder rechtspersoonlijkheid zijn de eenmanszaak, de maatschap, de vennootschap onder firma (vof) en de commanditaire vennootschap. Hoewel bijvoorbeeld de naamloze vennootschap en een eenmanszaak beide ondernemingen zijn, zit er een groot verschil tussen de mogelijkheden om de rechtsvorm aansprakelijk te stellen. Bij een rechtsvorm met rechtspersoonlijkheid, is er een scheiding tussen het vermogen van de onderneming en het privévermogen van de bestuursleden. Bij rechtsvormen zonder rechtspersoonlijkheid kan de eigenaar van de onderneming echter met zijn privévermogen aansprakelijk worden gesteld voor eventuele schade omdat er geen scheiding is tussen diens privévermogen en het vermogen van de onderneming. De onderneming zonder rechtspersoonlijkheid is het bezit van de natuurlijke persoon.³⁷

§3.3 Aansprakelijkheid van niet-natuurlijke rechtspersonen in Nederland

Niet-natuurlijke rechtspersonen als rechtssubjecten zijn ‘lege hulzen’ wanneer zij niet beheerd zouden worden door een bestuur. Het bestuur draagt zorg voor het (dagelijkse) bestuur van de rechtspersoon. De bestuurders zijn tezamen verantwoordelijk voor het gehele bestuursoptreden. De rechtspersoon is voor het vermogensrecht gelijk aan natuurlijke personen; er kunnen dus ook bezittingen zijn (art. 2:5 BW).³⁸ Een rechtspersoon heeft, zoals eerder besproken, een eigen vermogen die gescheiden is van het privévermogen van de bestuurders. Daarom is alleen de rechtspersoon aansprakelijk voor schulden, tenzij door bijzondere omstandigheden bestuurders in privé aansprakelijk gesteld kunnen worden.³⁹ Wanneer een rechtspersoon diens schulden niet

³⁵ Kamer van Koophandel, “De stichting,” Ondernemersplein, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://ondernemersplein.kvk.nl/de-stichting/>.

³⁶ Bart Gubbels, “Onderlinge waarborgmaatschappij,” Wet & Recht, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://www.wetrecht.nl/onderlinge-waarborgmaatschappij/>.

³⁷ Kamer van Koophandel, “Rechtspersoonlijkheid.”

³⁸ MdV, “Algemene bepalingen rechtspersonen (Titel 1, Boek 2 B.W.).”

³⁹ Kooijman Autar Notarissen, “Ondernemen en rechtspersonen: Aansprakelijkheid.” Kooijman Autar Notarissen, geraadpleegd op oktober 20, 2020, <https://www.kooijmanautar.nl/ondernemen-en-rechtspersonen/aansprakelijkheid>.

langer kan betalen, zou faillissement kunnen worden uitgesproken waardoor het vermogen wordt verdeeld onder de schuldeisers.⁴⁰ Tot slot lopen aandeelhouders van een besloten vennootschap enkel risico met de waarde van hun aandelen.⁴¹

Er zijn verschillende bijzondere omstandigheden waardoor bestuurders privé aansprakelijk kunnen worden gesteld. Ten eerste kan er sprake zijn van wanbeleid. Dit komt voor wanneer een bestuurder diens taken onbehoorlijk vervult. De rechtspersoon kan dan eventuele schade verhalen op het privévermogen van de bestuurder, hetgeen ‘interne bestuurdersaansprakelijkheid’ wordt genoemd. Hiervoor is een ernstig verwijt nodig. Wanneer een rechtspersoon failliet gaat door wanbeleid, dan kan het gehele bestuur met het privévermogen aansprakelijk worden gesteld. Voorts kan er ook sprake zijn van ‘externe bestuurdersaansprakelijkheid’ wanneer derden, al dan niet bij het failliet gaan van de rechtspersoon, schade door wanbeleid op het privévermogen van het bestuur kunnen verhalen. Ten tweede is een bestuurder persoonlijk aansprakelijk voor handelingen die hij namens een bij de notaris opgerichte rechtspersoon verricht wanneer de rechtspersoon nog niet is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Ten derde kan een bestuurder persoonlijk aansprakelijk worden gesteld voor schulden bij de Belastingdienst en het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV). Dit kan wanneer de bestuurder nalaat om tijdig betalingsonmacht van de rechtspersoon te melden of als schulden bij deze organisaties zijn ontstaan door onbehoorlijk bestuur. Ten vierde zijn bestuurders van informele verenigingen (welke niet zijn opgericht via de notaris) zowel met de rechtspersoon als met het privévermogen aansprakelijk. Ten vijfde blijkt uit de rechtspraak dat wanneer een bestuurder een onrechtmatige daad begaat deze persoonlijk aansprakelijk kan worden gesteld door de gedupeerde. Dit kan voorkomen wanneer een bestuurder iets namens de rechtspersoon koopt, maar weet dat de rechtspersoon dit niet kan bekostigen.⁴² Tot slot de opmerking dat er een bestuurders- en commissarissenansprakelijkheidsverzekering bestaat voor een (bepaalde) dekking van persoonlijke aansprakelijkheid.⁴³

⁴⁰ Advocaten.nl, “Faillissement van een onderneming,” Advocaten.nl, geraadpleegd op december 31, 2020, <http://www.advocaten.nl/faillissement-van-een-onderneming/>.

⁴¹ Kamer van Koophandel, “Rechtspersoonlijkheid.”

⁴² Kamer van Koophandel, “Aansprakelijkheid van bestuurders,” Ondernemersplein, geraadpleegd op december 31, 2020, <https://ondernemersplein.kvk.nl/aansprakelijkheid-van-bestuurders/>.

⁴³ Fidiom, “Bestuurders- en commissarissenansprakelijkheidsverzekering,” Fidiom, geraadpleegd op april 29, 2021, <https://fidiom.nl/bestuurders-en-commissarissen-aansprakelijkheidsverzekering/>.

Hoofdstuk 4 Dierenrechten en aansprakelijkheid van dieren

§4.1 Introductie van dierenrechten: begripsverkenning en filosofische achtergrond

Een ‘dierenrecht’ betreft een direct recht voor een dier. De filosofie achter dierenrechten is ontstaan vanuit de opvatting dat ervan uitgaat dat dieren een intrinsieke waarde hebben los van de waarde die mensen aan dieren toekennen. Het doel van dierenrechten is dat dieren vrij zijn van onderdrukking, opsluiting, gebruik en misbruik door mensen.⁴⁴

Er liggen twee basisprincipes aan het pleidooi voor dierenrechten ten grondslag, te weten de verwerping van speciësisme en de veronderstelling dat dieren bewuste wezens zijn.⁴⁵ Speciësisme is het discrimineren van verschillende wezens op basis van soort.⁴⁶ Dit wordt door voorstanders van dierenrechten verworpen omdat het moreel fout is om enkel op basis van het verschil tussen mens en dier te discrimineren. Verschillende (unieke) eigenschappen zijn in dat kader niet relevant, zoals het hebben van een taal of het gebruik van voorwerpen. Wat wel moraal relevant is, is het idee dat het dier een bewust wezen is. Als een dier bewust is, kan het ook lijden. Dit laatste gegeven is voldoende voor voorstanders om voor de toekenning van dierenrechten te zijn.⁴⁷

De positie dat dieren rechten zouden moeten krijgen mag niet worden verward met de positie omtrent dierenwelzijn. Waar dierenrechten betrekking hebben op het idee dat dieren niet voor bepaalde doeleinden gebruikt mogen worden door de mens, heeft dierenwelzijn uitsluitend betrekking op de condities waaraan moet worden voldaan bij het gebruik van dieren.⁴⁸

Om de achterliggende gedachte van dierenrechten beter te doorgronden, zal eerst worden stilgestaan bij de ethische en filosofische achtergrond van de maatschappelijke positie van dieren. Al sinds de Oudheid wordt door filosofen en ethici gediscussieerd welke positie dieren innemen tegenover mensen. Zo was Pythagoras (ca. 582/70-496 v. Chr.) van mening dat dieren net zoals mensen een ziel hebben. Deze ziel kan na de dood overgaan van dier naar mens en

⁴⁴ Doris Lin, “Basic Tenets of Animal Rights,” Treehugger, geraadpleegd op januari 11, 2021, <https://www.treehugger.com/basic-tenets-of-animal-rights-127580>.

⁴⁵ Doris Lin, “Basic Tenets of Animal Rights.”

⁴⁶ Richard Ryder, “All beings that feel pain deserve human rights,” The Guardian, geraadpleegd op januari 11, 2021, <https://www.theguardian.com/uk/2005/aug/06/animalwelfare>.

⁴⁷ Doris Lin, “Basic Tenets of Animal Rights.”

⁴⁸ Doris Lin, “Animal Rights Versus Animal Welfare,” Treehugger, geraadpleegd op januari 11, 2021, <https://www.treehugger.com/animal-rights-v-animal-welfare-127592>.

andersom. Dieren verdienen daarom hetzelfde respect als mensen. Plato (428-348 v. Chr.) was het eens met de opvatting dat dieren een ziel hebben. Deze zou echter anders dan de menselijke ziel niet redelijk zijn. Daarom staat de mens in hiërarchie boven het dier en mag het dier naar menselijk inzicht gebruikt worden. Voorts was Plato van mening dat het dier als rechtsobject (onderworpen aan eigendom) beschermd moet worden. De zienswijze van Aristoteles (384-322 v. Chr.) met betrekking tot het dier sloot aan op die van Plato. De ziel zag hij als een levensbeginsel. Hij vond dat dieren een ziel hebben en dat dieren door het vermogen van perceptie pijn en genot kunnen ervaren. De mens staat in hiërarchie boven het dier vanwege het bezit van een ziel. Door deze natuurlijke hiërarchie mag de mens het dier voor het eigen nut gebruiken. In de middeleeuwen (ca. 300-1500) verspreidde zich het christendom. Het christendom ziet de mens als kroon op de schepping. Hierdoor staat de mens in hiërarchie boven het dier en mogen dieren naar eigen inzicht worden gebruikt. Theoloog en filosoof Thomas van Aquino (1224-1274) was het eens met dit beeld, zij het dat hij wreedheid tegen dieren verwerpelijk vond omdat dit ook wreedheid tussen mensen zou oproepen. De monnik Franciscus van Assisi (1181-1226) vormde een uitzondering op de christelijke leer, aangezien hij ondanks bovengenoemde hiërarchie vond dat dieren hun eigen plek op deze aarde hadden gekregen. Dit was omwille van goddelijke plannen en niet voor menselijke doeleinden. Met de opkomst van de verlichting in de zeventiende en achttiende eeuw, kwamen er ook nieuwe filosofische inzichten over de plaats van dieren in de maatschappij tot ontwikkeling. Waar René Descartes (1596-1650) het dier louter als machine beschrijft, was Voltaire (1694-1778) van mening dat het dier wel degelijk gevoel, geheugen en kennis heeft. Rousseau (1712-1778) sloot aan bij de visie van Voltaire door te stellen dat het dier op de mens lijkt, gevoelens heeft en deelgenoot is van het natuurrecht. Daarom heeft de mens bepaalde verplichtingen jegens dieren. Een verplichting jegens het dier is ook te vinden in de dierethiek van Immanuel Kant (1724-1804). Hoewel hij ervan uitging dat het dier geen zelfbewustzijn heeft, heeft de mens als redelijk en autonoom wezen wel plichten jegens het dier. Dieren blijven voor Kant een middel tot een menselijk doel. Toch mag de mens het dier geen kwaad doen, aangezien het goed behandelen van het dier ertoe leidt dat mensen elkaar ook goed behandelen. Dit lijkt een vergelijkbare opvatting te zijn als die van Thomas van Aquino. In de visie van Kant kon de utilistische rechtsfilosoof Jeremy Bentham (1748-1832) zich niet vinden. Hij stelde dat de aard van de mens door pijn en genot wordt beheerst. De ethiek moet van deze basisgevoelens uitgaan. De enige morele plicht van de mens is het bevorderen van de totale hoeveelheid geluk en het verminderen van ongeluk in de wereld. Ook dieren ervaren volgens Bentham pijn en genot. Daarom moet ook het belang van het dier worden meegewogen in bovenstaande morele

plicht. Niet het vermogen om te kunnen redeneren was dus van belang, maar het vermogen om te lijden. Bentham stelde immers dat als het vermogen om logisch te redeneren de maatstaf zou zijn, geestelijk gehandicapten en baby's ook als objecten moeten worden behandeld. Vanaf de negentiende eeuw zijn er verschillende ethici en filosofen die over dieren gaan denken in termen van rechten. Henry Stephens Salt (1851-1939) was daarbij de eerste schrijver die zich expliciet uitsprak voor dierenrechten. Ook hedendaagse filosofen als Tom Regan (1938-2017), Bernard E. Rollin (1943), Sue Donaldson (1962) en Will Kymlicka (1962) zijn allen voorstander van dierenrechten. Er is ook een filosofisch tegengeluid tegen het idee van dierenrechten, dat onder meer door Roger Scruton (1944-2020) naar voren is gebracht. Aangezien rechten ook plichten en verantwoordelijkheden impliceren en dieren die verantwoordelijkheden niet kunnen dragen, kunnen dieren geen rechten toekomen, aldus Scruton. Ook Raymond G. Frey (1941-2012) heeft beargumenteerd dat dieren geen rechten kunnen hebben omdat dieren geen belang hebben, hetgeen een vereiste is voor het hebben van rechten. Vanzelfsprekend wordt hier niet iedere filosoof die zich sinds de negentiende eeuw heeft uitgelaten over dierenrechten besproken. Gezien de grote invloed dat het werk van de Australische filosoof Peter Singer op de discussie over dierenrechten heeft gehad, wordt echter wel stilgestaan bij diens opvattingen.⁴⁹

Singer heeft in 1975 het invloedrijke boek *Animal Liberation* uitgebracht. Hoewel Singer in het boek niet direct dierenrechten bepleit, is hij wel van mening dat de mens onnodig lijden van dieren moet voorkomen. Vanuit utilistisch standpunt betoogt Singer dat een ethisch leven gericht moet zijn op het maximaliseren van de totale hoeveelheid geluk in de wereld en het verminderen van het totale hoeveelheid lijden. Ook het geluk van dieren moet daarbij worden meegewogen. Daarin is de filosofie van Bentham duidelijk te herkennen, temeer omdat ook Singer evenwel van mening is dat mensen niet verheven zijn boven dieren door unieke vermogens, zoals spreken of denken. Eventuele rechten van het dier zouden moeten afhangen van de mate waarin dieren bewustzijn van lijden hebben. De mens sluit het dier ten onrechte uit van de morele gemeenschap, mede op basis van Ryders speciësisme. Singer trekt het leerstuk van speciësisme groter dan enkel de kloof tussen mens en dier. Zo stelt hij dat dit leerstuk ook verantwoordelijk is voor de ongelijkheid tussen dieren onderling. Ter illustratie: een hond mishandelen wordt moreel veracht waar het doden van een varken in een slachthuis

⁴⁹ Henny van Rij, "Visies van filosofen en ethici," Het Dierenmuseum, geraadpleegd op januari 11, 2021, <https://www.dierenmuseum.nl/Kritische-dierenkunst/Dierethiek/Visies-van-filosofen-en-ethici/>.

wel toelaatbaar is.⁵⁰ Singer vergelijkt de omgang met dieren met slavernij en roept op om de dieren daarvan te bevrijden. De bio-industrie zou daarbij moeten worden afgeschaft.⁵¹ In ieder geval zouden dieren die kunnen lijden niet door mensen gegeten mogen worden, maar bijvoorbeeld mosselen dus wel.⁵² Het moge duidelijk zijn dat de eerder besproken twee basisprincipes waarom men voor dierenrechten kan zijn in grote mate steunen op het gedachtegoed van Bentham, Ryder en Singer.

§4.2 Zouden dieren rechtssubjectiviteit moeten krijgen?

In het tweede hoofdstuk (paragraaf 2.3) is het vraagstuk van rechtssubjectiviteit en rechtsobjectiviteit besproken. Daarbij is vermeld dat ook dieren volgens de Nederlandse wet rechtsobjecten zijn. Omdat dit onderzoek handelt over de aansprakelijkheid van robots, is het noodzakelijk om te bezien of robots behandeld moeten worden als rechtsobjecten of rechtssubjecten. Omdat een vergelijkbare discussie zich in de laatste jaren heeft ontwikkeld met betrekking tot dieren, is het nuttig om te bezien of deze discussie argumenten oplevert die ook van toepassing kunnen zijn op eventuele rechtssubjectiviteit voor robots. Hieronder behandel ik de opvattingen van twee voorstanders en één tegenstander van het toekennen van rechtssubjectiviteit aan dieren. Eerst behandel ik de opvatting van Manuel Kneepkens. Vervolgens behandel ik de opvatting van Peter Singer. Tot slot ga ik in op de opvatting van Ralf Bodelier (1961) die tegenstander is van het toekennen van rechtssubjectiviteit aan dieren.

Kneepkens beargumenteert dat dieren rechtssubjectiviteit dienen te krijgen. Zijn opvatting is gebaseerd op de filosofie van Michel de Montaigne (1533-1592). De Montaigne was van mening dat “het zien van het slachten van dieren leidt tot dat van het slachten van mensen.”⁵³ Hier is de christelijke invloed van Van Aquino duidelijk zichtbaar. Om voorgaande tussen mensen te voorkomen, is de oplossing om (in ieder geval) dieren een bepaalde vorm van rechtssubjectiviteit toe te kennen. Een verwezenlijking hiervan onderbouwt Kneepkens op basis van twee gronden: mensenrechten voor dieren en de contracttheorie. Ten eerste, zo betoogt Kneepkens, zouden mensenrechten ook aan ‘grensdieren’ moeten worden toegekend.

⁵⁰ Alexandra van Ditmars, “Hoe moeten we denken over dieren?” Trouw, geraadpleegd op januari 11, 2021, <https://www.trouw.nl/nieuws/hoe-moeten-we-denken-over-dieren~b0307673/>.

⁵¹ Henny van Rij, “Visies van filosofen en ethici.”

⁵² Kelsey Piper, “What philosopher Peter Singer has learned in 45 years of advocating for animals,” Vox, geraadpleegd op februari 7, 2021, <https://www.vox.com/future-perfect/2020/10/27/21529060/animal-rights-philosopher-peter-singer-why-vegan-book>.

⁵³ Manuel Kneepkens, “Du Contrat Naturel,” Trouw, geraadpleegd op februari 5, 2021, <https://www.trouw.nl/nieuws/du-contrat-naturel~b0f519/>.

Grensdieren zijn dieren die qua intelligentie het dichtst bij de mens staan. Intelligentie wordt in dit kader gemeten aan de hand van de herseninhoud in relatie tot het totale lichaamsgewicht. Daarom zijn walvisachtigen en mensapen aan te merken als grensdieren. Hier richt Kneepkens zich voornamelijk op dolfijnen. Kneepkens bepleit aan de hand van bevindingen van dolfijnenonderzoeker John Cunningham Lilly (1915-2001) dat dolfijnen ‘mensen van de zee’ worden genoemd op basis van hun complexe en grote hersenstelsel. Voorts communiceren dolfijnen onderling in een taal welke vergeleken kan worden met mensentaal. Daarnaast gaan dolfijnen ‘humaan’ te werk door bijvoorbeeld soortgenoten en mensen te helpen in nood. Kneepkens meent dat de intelligentie-ontwikkeling van dolfijnen vergelijkbaar is met het niveau van (mensen)kinderen en betreurt dat dolfijnen desondanks dit gegeven geen rechten hebben. Ten tweede zouden dieren, volgens de contracttheorie, naast rechten ook plichten moeten hebben. In dit kader neemt Kneepkens het varken als voorbeeld. In de huidige bio-industrie heeft een varken wel ‘plichten’ maar geen rechten. Echter, in de contracttheorie wordt het varken erkend als rechtssubject en heeft deze als ‘werknemer’ naast ‘plichten’ ook rechten. Kneepkens verwijst bij de behandeling van de contracttheorie niet expliciet naar auteurs. De bio-industrie zou een overmatige inbreuk maken op de rechten van het varken waardoor deze industrie voor varkens geen rechtvaardige toekomst kan bieden. Daarom zouden er enkel scharrelvarkens dienen te worden gehouden, zodat varkens niet onnodig in hun rechten worden geschaad. De rechten (met name om fatsoenlijk te worden behandeld) van het varken kunnen immers beter worden gewaarborgd in de scharrelindustrie dan in de bio-industrie, zo beargumenteert Kneepkens. Deze ‘CAO-constructie’ zou ervoor moeten zorgen dat men op juridische wijze een einde kan maken aan de toestanden in de bio-industrie omdat er dan namens het varken ‘succesvol’ geprocedeerd kan worden tegen deze moreel onhoudbare industrie, aldus Kneepkens.⁵⁴ Dat laatste lijkt vooral een praktisch argument en geen (rechts)filosofisch argument. Wat zijn volgens Kneepkens ‘plichten’ van het varken? Daar laat hij zich niet duidelijk over uit. Beredeneerd kan worden dat de grootste ‘plicht’ van het varken in ieder geval is om zich aan het (al dan niet door de mens vastgelegde) einde van zijn leven op te offeren voor menselijke consumptie. Tot slot pleit Kneepkens ervoor dat er een andere invulling wordt gegeven aan het Sociaal Contract van Rousseau en dat dit vervangen moet worden door het “Natuurlijk Contract” waarbij als ultiem doel de aarde zélf een rechtssubject wordt in plaats dat deze een rechtsobject blijft. Het Natuurlijk Contract moet de grens tussen

⁵⁴ Manuel Kneepkens, “Het dier moet rechtssubject worden,” Trouw, geraadpleegd op februari 5, 2021, <https://www.trouw.nl/nieuws/het-dier-moet-rechtssubject-woorden~bb158ff2/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.

rechtssubject en rechtsobject (kenmerkend in de moderne rechtspraak en wetenschap) doen laten verdwijnen omdat dit een verwijzing is naar verschillende pijnlijke maar overwonnen ‘breuken’ uit het verleden. Kneepkens doelt hiermee op onder meer het onderscheid tussen blank en zwart en man en vrouw. Planten zouden in dat kader ook rechtssubjecten moeten worden. Voorgaande levert de volgende ‘rechtsboom’ (‘Arbor Juris Vitalis’) op: de wortelen vormen het algeheel recht op leven voor alles op aarde, de stam zijn dierenrechten en het loof zijn specifieke mensenrechten.⁵⁵

Ook Singer is van mening dat dieren rechtssubjectiviteit dienen te krijgen. Zoals reeds uiteengezet, heeft Singer in zijn invloedrijke werk *Animal Liberation* niet direct betoogt dat dieren rechten zouden moeten krijgen. In 1993 heeft Singer tezamen met Paola Cavalieri echter het boek *Great Ape Project* uitgebracht waarin zij (met 30 andere auteurs) betogen dat mensapen rechten zouden moeten krijgen. Op basis van dit werk is in 1994 ‘The Great Ape Project’ (GAP) opgericht. Dit project heeft tot doel om op te komen voor het recht op leven, het recht op bescherming van de individuele vrijheid en het recht op vrijwaring van marteling voor (niet-menselijke) mensapen. Deze dieren zijn immers het meest verwant aan de mens. Voorgaande rechten zijn vastgelegd in de ‘Verklaring voor de rechten van de Mensaap’.⁵⁶ Peter Singer is president van de organisatie achter het project.⁵⁷ Op basis van zijn eerder besproken utilistische opvatting, probeert Singer met het project en diens verklaring voorgaande rechten door de Verenigde Naties te laten erkennen.⁵⁸ Hoewel het project enkel ziet op (niet-menselijke) mensapen, kan betoogt worden dat Singer (op basis van zijn eerder besproken verwerping van het speciësisme) deze rechten voor alle dieren geldend wil zien worden. Om een recht te kunnen hebben, moet het dier rechtssubjectiviteit bevatten. Derhalve is Singer in ieder geval voor een bepaalde vorm van rechtssubjectiviteit voor dieren. Anders dan Kneepkens echter, betoogt Singer niet nadrukkelijk dat dieren ook ‘plichten’ moeten hebben.

Ralf Bodelier betoogt dat dieren geen rechtssubject zouden moeten worden. Volgens hem weten dieren (waarschijnlijk) niet wat een ‘recht’ inhoudt. Daarom kunnen dieren nooit de status van rechtssubject dragen (hoewel jonge kinderen dan ook geen rechtssubject kunnen zijn, maar deze

⁵⁵ Manuel Kneepkens, “Du Contrat Naturel.”

⁵⁶ The Great Ape Project, “World declaration on Great Apes,” The Great Ape Project, geraadpleegd op februari 7, 2021, <https://www.projetogap.org.br/en/world-declaration-on-great-primates/>.

⁵⁷ The Great Ape Project, “History,” geraadpleegd op februari 7, 2021, <https://www.projetogap.org.br/en/history/>.

⁵⁸ Manuel Kneepkens, “Het dier moet rechtssubject worden.”

tegenwerping overweegt Bodelier niet). Daarbij zullen mensen altijd over dieren spreken in plaats van met dieren spreken, aldus Bodelier.⁵⁹ Voorts speelt ook het probleem van de demarcatie: welke dieren zouden rechten moeten krijgen? Bodelier veronderstelt (al dan niet verwijtend) dat vooral antropomorfe wezens, zoals apen, volgens voorstanders rechtssubject zouden moeten worden.⁶⁰ Tot slot betoogt Bodelier dat wie zijn rechten niet kan opeisen, geen rechten kan hebben.⁶¹

§4.3 Implicaties van dieren met rechtssubjectiviteit voor aansprakelijkheid

Het is in het belang van het onderzoek om de vraag te behandelen welke implicaties het toekennen van rechten (en plichten) volgens Kneepkens en Singer heeft voor de aansprakelijkheid van dieren.

Volgens de Nederlandse wet kunnen noch dieren met een bezitter, noch wilde dieren zelf aansprakelijk worden gesteld omdat zij geen rechtssubjectiviteit bevatten (zie paragraaf 2.4). Een mens kan aansprakelijk worden gesteld omdat deze naast rechten ook plichten heeft. Het wel of niet nakomen van een plicht impliceert een bepaalde keuzevrijheid. Het overtreden van een plicht kan doen leiden tot aansprakelijkheid. Vanuit Kneepkens kan betoogd worden dat een dier zowel wel als niet aansprakelijk gesteld zou moeten kunnen worden. Kneepkens beargumenteert op basis van de contracttheorie dat een dier naast rechten ook ‘plichten’ heeft. Onduidelijk is of hij van mening is dat dieren ook aansprakelijk gesteld moeten kunnen worden bij het niet nakomen van een ‘plicht’. Zijn argumentatie maakt echter wel de weg vrij voor een dergelijke aansprakelijkheid: als een dier (zoals het varken uit zijn voorbeeld) zijn leven als ‘plicht’ op moet offeren in de bio-industrie, dan is het een (ethisch) kleine stap om te betogen dat een dier ook aansprakelijk gesteld kan worden door mensen bij het overtreden van een ‘plicht’. Een opmerkelijk element is dat Kneepkens het eten van vlees niet verwerpt en dat hij voorstander is van een scharrelin industrie. Dit is een dilemma: het (fundamentele) recht op individuele vrijheid zal jegens een gehouden varken altijd geschonden worden. Het feit dat een varken gehouden wordt, zij het in de bio- of scharrelin industrie, is een beperking van diens vrijheid, hetgeen te vergelijken is met menselijke slavernij. Het hebben van ‘rechten’ en ‘plichten’ zoals Kneepkens dit opwerpt, kan in dat kader geen standhouden.

⁵⁹ Paul Cliteur, “De filosofie van dierenrechten,” in *Ethiek van DNA tot 9/11*, onder redactie van Johan Breackman, Bert de Reuver en Thomas Vervisch (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005), 149.

⁶⁰ Cliteur, “De filosofie van dierenrechten,” 153.

⁶¹ Cliteur, “De filosofie van dierenrechten,” 154.

Daarbij impliceert het hebben van een plicht een bepaalde keuzevrijheid: of je komt deze na, of niet (waardoor je aansprakelijk kan worden gesteld). Een varken ter consumptie heeft deze keuze niet. Uiteindelijk zal het altijd zijn leven moeten geven voor de mens. De mens bepaalt hierdoor wat het varken als plicht moet doen. Het is haast cynisch dat Kneepkens in dat kader van een plicht spreekt voor een dier, terwijl het dier niet de keuze heeft om hiernaar te handelen of zich hiertegen te verzetten. Het is daarbij ethisch onverantwoord om bijvoorbeeld wilde dieren wel de keuzevrijheid te geven maar gehouden dieren niet. Dit werkt het mede door Bodelier opgeworpen probleem van de demarcatie in de hand. Het zou ethisch onverantwoord zijn om een (gehouden) dier onvolledige rechten toe te kennen, maar wel volledige 'plichten' (waarover het dier niet zelf kan beslissen).

§4.4 Opvatting met betrekking tot rechtssubjectiviteit voor en aansprakelijkheid van dieren

In dit hoofdstuk heb ik de discussies omtrent dierenrechten en rechtssubjectiviteit voor dieren uiteengezet. Er zijn verschillende opvattingen behandeld inzake deze discussies. Het moge duidelijk zijn dat er (nog) geen overeenstemming is en dat opvattingen flink uiteenlopen. Wat is mijn opvatting over deze nauwverwante vraagstukken? Mijns inziens zouden dieren rechtssubjectiviteit inclusief rechten, maar exclusief plichten moeten krijgen omdat de mens niet verheven is boven het dier. Daarnaast is het geven van plichten ethisch onverantwoord omdat een dier zijn keuzes hieromtrent niet kan beredeneren. Aansprakelijkheid van dieren verwerp ik omdat dit ethisch onwenselijk is. Ik sluit mij in dit kader (grotendeels) aan bij de opvattingen van Singer, maar niet bij die van Kneepkens. In paragraaf 4.3 is namelijk duidelijk geworden dat de oplossing van Kneepkens ontoereikend is om een dier als rechtssubject volledige rechten en plichten te geven. Het dier zou immers in zijn vrijheid onevenredig geraakt worden en de waarde van een plicht is verwaarloosbaar zonder keuzevrijheid voor het dier. Het zou moreel verwerpelijk zijn om een dier plichten te geven maar deze als mens zelf in te vullen namens het dier: dit druist direct tegen het individuele recht op vrijheid voor het dier in. Kan men het dan wel een plicht noemen? Daarbij heeft het geen nut een plicht te geven aan een dier als deze mogelijk het vermogen niet bezit om het begrip 'plicht' te beredeneren en beredeneerde keuzes te maken. Dit is ethisch onverantwoord. Singer slaagt er mijns inziens in om met zijn opvattingen zowel voorstanders als tegenstanders van dierenrechten en rechtssubjectiviteit voor dieren een antwoord te geven. Tegengeluiden, zoals de zorgen van Bodelier omtrent het probleem van demarcatie, worden succesvol weerlegt door Singers verwerping van

speciësisme, aangezien volgens Singer alle dieren die pijn en genot ervaren rechten zouden moeten krijgen. In dit kader heb ik één punt van kritiek op Singer (en daarmee ook Bentham): pijn en genot van dieren zouden niet alleen als toetsingskaders moeten dienen. Hoewel een praktische maatstaaf, vind ik het moreel verwerpelijk dat bijvoorbeeld een ‘gevoelloze’ mossel geen rechten zou krijgen. Dit werkt juist speciësisme in de hand en daarmee geweld tussen mensen onderling (als verwijzing naar Aquino en Kant), maar ook jegens dieren. De mens heeft als plicht niet te discrimineren en dieren niet als middel maar als doel te zien: de mens kan mijns inziens niet verheven zijn boven dieren louter door andere kwaliteiten, zoals Bentham en Singer betogen. Deze gecreëerde afstand jegens de natuur zorgt onder meer voor de klimaatproblematiek.⁶² In ieder geval zouden dieren gebaat zijn bij rechten, aangezien zij dan (juridisch) beter beschermd kunnen worden. In dat kader ben ik het wel met Kneepkens eens, maar niet met Frey: een belang in een recht kan zich op meerdere manieren uiten, zoals behoud van het leefgebied van een dier. Het onderzoek leidt tot de tussenconclusie dat alle dieren rechtssubjectiviteit zouden moeten krijgen. Hier vallen rechten onder, maar geen plichten (waaronder aansprakelijkheid) omdat het dier wel een belang maar geen keuzevrijheid heeft.

⁶² Zie in dit kader het begrip ‘afvalmaatschappij’ van Hannah Arendt (1906-1975).

Hoofdstuk 5 Aansprakelijkheid van robots

§5.1 Het begrip “robot”

Het begrip “robot” is bedacht in 1921 door Karel Čapek voor zijn toneelstuk R.U.R.⁶³

“Robot” stamt af van het Tsjechische woord *robota* of *robotnik*, wat “gedwongen arbeid” betekent.⁶⁴ Er kan dus worden gesteld dat in het wezen van een robot een bepaalde vorm van gedwongen arbeid en/of slavernij zit verankerd.

Hoewel er geen wetenschappelijke consensus bestaat over de definitie van een robot, worden de volgende zes eigenschappen vaak genoemd. Ten eerste moet een robot effectoren bevatten. Deze zijn te vergelijken met de menselijke armen, handen, benen en voeten, oftewel: het lichaam. Ten tweede moet een robot sensoren bevatten. Deze sensoren zijn te vergelijken met menselijke zingtuigen en zorgen voor een omzetting van de detectie van bijvoorbeeld licht naar informatie. Deze symbolen kan de computer ‘begrijpen’. Ten derde moet een robot een computer bevatten. Deze is te vergelijken met het menselijke brein. De regels van de hierin voorgeprogrammeerde algoritmes besturen de robot.⁶⁵ Ten vierde moet een robot actuatoren bevatten. Door deze motoren, vergelijkbaar met menselijke spieren, kunnen robots als reactie op de feedback van de sensoren de effectoren bewegen.⁶⁶ Ten vijfde moet een robot een energievoorziening bevatten, te vergelijken met het menselijk metabolisme.⁶⁷ Ten zesde moet een robot een bepaalde (zwakke) autonomie bevatten. Dit betekent dat hij zelfstandig kan functioneren en kan interacteren met zijn omgeving zonder tussenkomst van een mens, maar (nog) zonder eigen wil en doelstellingen.⁶⁸ Ook kan een robot niet moreel reflecteren op zijn handelen.⁶⁹

Het hierboven beschreven onderscheid tussen robots en machines kan in de praktijk nauw luisteren. In dit kader is het interessant om te kijken naar de filosofische theorie van Ludwig

⁶³ Matt Simon, “The WIRED Guide to Robots,” WIRED, geraadpleegd op april 8, 2021, <https://www.wired.com/story/wired-guide-to-robots/>.

⁶⁴ Mary Bellis, “The Definition of a Robot,” ThoughtCo., geraadpleegd op april 8, 2021, <https://www.thoughtco.com/definition-of-a-robot-1992364>.

⁶⁵ Mary Bellis, “The Definition of a Robot.”

⁶⁶ Mary Bellis, “The Definition of a Robot.”

⁶⁷ Frank B. Chavez III, “The Main Parts of a Robot,” Sciencing, geraadpleegd op april 26, 2021, <https://sciencing.com/main-parts-robot-7403157.html>.

⁶⁸ Andrea Bertolini, “Robots as Products: The Case for a Realistic Analysis of Robotic Applications and Liability Rules,” *Law, Innovation and Technology* 5, nr. 2 (2013): 225.

⁶⁹ Mary Bellis, “The Definition of a Robot.”

Wittgenstein (1889-1951) over familiegelijkenissen. Deze theorie omvat het idee dat er niet één enkele essentie is waardoor iets onder een klasse kan vallen, maar dat dit gebaseerd kan zijn op een aantal kenmerken. Het feit dat bepaalde zaken enkele kenmerken delen, is al genoeg om hen als verbonden te kunnen beschouwen.⁷⁰ Het hoeft niet ‘alles of niets’ te zijn. Hierdoor kunnen ook zaken die niet overduidelijk tot een bepaalde klasse behoren toch ingedeeld worden. Dit heeft ook betrekking op robots en machines: het feit dat beide over hardware en software beschikken houdt in dat zij tot dezelfde klasse behoren, ondanks dat robots (daarnaast) ook een bepaalde (zwakke) autonomie bevatten. Dit maakt robots wél tot een expliciete ondersoort. Dit is te vergelijken met het verschil tussen Homo Sapiens (Sapiens) en gorilla’s: het zijn beide mensapen, maar de moderne mens onderscheidt zich (en prevaleert zich volgens sommigen) door anders ontwikkelde hersenen.

Er zijn verschillende soorten robots te onderscheiden welke voor vele doeleinden kunnen worden ingezet. Ter illustratie van de ruime toepassing van robots, volgt een niet-limitatieve opsomming van verschillende soorten robots: lucht- en ruimtevaartrobots, gebruiksrobots (zoals robotstofzuigers), drones, humanoïde robots, industriële robots (zoals een robotarm in een fabriek), medische robots, onderwaterrobots en zelf-bestuurbare auto robots.⁷¹

§5.2 Robotrechten: een hedendaagse discussie?

Om in de komende paragrafen te kunnen onderzoeken of robots rechtssubjectiviteit dienen te krijgen en aansprakelijk gesteld moeten kunnen worden, zal eerst worden ingegaan op de discussie over robotrechten. Het hebben van rechten (en plichten, zoals aansprakelijkheid) impliceert immers het hebben van rechtssubjectiviteit (en andersom).

In de discussie over robotrechten staat de vraag centraal of de mens (toekomstige) machines met artificiële intelligentie ‘rechten’ moet toekennen. Deze rechten zijn vergelijkbaar met mensenrechten omdat robots zouden gaan handelen als autonome en intelligente wezens. Er zijn verschillende argumenten waarom voorstanders robotrechten bepleiten. Ten eerste zou men ‘biologisch chauvinisme’ vermijden door robots rechten te geven wanneer zij een bepaalde keuzevrijheid zouden bevatten wat gelijkwaardig is aan de menselijke keuzevrijheid. Ten

⁷⁰ Philosophy Index, “Family Resemblance in Wittgenstein,” Philosophy Index, geraadpleegd op april 8, 2021, <http://www.philosophy-index.com/wittgenstein/family-resemblance/>.

⁷¹ Angelina, “Robotics In 2020: Types Of Robots That We Use,” Robots.net, geraadpleegd op april 8, 2021, <https://robots.net/robotics/types-of-robots/>.

tweede zou het toekennen van robotrechten fundamentele discussies bevorderen omtrent de plaats van minderheidsgroepen in de samenleving. Er zijn echter ook wetenschappers die benadrukken dat de mens robots als slaven moet zien. Eén van deze wetenschappers is Joanna J. Bryson (1965). Bryson is voorstander van het idee dat het menselijke welzijn vooropgesteld moet worden en dat robots hier ondergeschikt aan zijn. Kritiek op de opvatting dat robots als slaaf gezien moeten worden is dat de term ‘slaaf’ een bepaalde vorm van ‘ontmenselijking’ impliceert. Dit lijkt echter onmogelijk bij een robot omdat dit geen mens is. Wanneer een robot alsnog als slaaf gezien wordt, wordt de robot een bepaalde menselijkheid toegekend. Als de robot geen mens is en/of menselijke eigenschappen heeft, dan is het gebruik van het woord ‘slaaf’ onzinnig.⁷²

De robotrechtendiscussie is geen nieuwe discussie. Een kenmerk is dat deze discussie zich veelal richt op een toekomstperspectief (en niet, zoals dit onderzoek, op hedendaagse robots). Dit is geen nieuwe ontwikkeling. Al in 1942 heeft de sciencefictionauteur Isaac Asimov (1920-1992) de “Drie wetten van de robotica” bedacht die zien op toekomstige robots. Deze luiden (vertaald vanuit het Engels):⁷³

- “Een robot mag een mens geen letsel toebrengen of door niet te handelen toestaan dat een mens letsel oploopt.”
- “Een robot moet de bevelen uitvoeren die hem door mensen gegeven worden, behalve als die opdrachten in strijd zijn met de Eerste Wet.”
- “Een robot moet zijn eigen bestaan beschermen, voor zover die bescherming niet in strijd is met de Eerste of Tweede Wet.”

De bovenstaande drie wetten zijn geschreven op basis van de opvatting dat er in de toekomst één bepaald type volledig autonome robot wordt ontwikkeld. Tegenwoordig bestaan er echter verschillende soorten (al dan niet versimpelde) robots. Wanneer bovenstaande drie wetten ten grondslag zouden liggen aan een formulering van bepaalde robotrechten in de context van de beschreven discussie, zijn er daarom verschillende problemen om te overbruggen. Ten eerste rijst de vraag wat precies een robot is. Zoals hierboven opgemerkt, bestaat hieromtrent geen

⁷² Abeba Birhane en Jelle van Dijk, “Robot Rights? Let’s Talk about Human Welfare Instead,” in *AIES '20. Proceedings of the AAAI/ACM Conference on AI, Ethics and Society*, onder redactie van The Association for Computing Machinery (New York: The Association for Computing Machinery, 2020), 207.

⁷³ Mark Robert Anderson, “After 75 years, Isaac Asimov’s Three Laws of Robotics need updating,” *The Conversation*, geraadpleegd op april 8, 2021, <https://theconversation.com/after-75-years-isaac-asimovs-three-laws-of-robotics-need-updating-74501>.

volledige consensus. Dit kan problemen geven voor het opstellen van universele robotrechten. Men moet immers eerst de rechtssubjecten kunnen omschrijven om te kunnen weten welke rechten toegekend kunnen worden. Ten tweede benoemt men ook een praktisch probleem. Gelijkwaardig met de kritiek van Bodelier op dierenrechten, hebben hedendaagse robots (nog) niet het besef om te weten hoe de wet op te volgen. Daarom zou bijvoorbeeld een robotstofzuiger niets hebben aan robotrechten. Omdat de technische wetenschap nog niet zo ver is dat er volledig autonome robots met keuzevrijheid zijn ontwikkeld, wordt gesteld dat het creëren van robotrechten onwenselijk is.⁷⁴ Ten derde vormen ook culturele verschillen een probleem in het opstellen van universele robotrechten.⁷⁵

§5.3 Rechtspersonen versus robots: betekenis voor rechtssubjectiviteit voor robots

In het derde hoofdstuk is uiteengezet dat niet-natuurlijke rechtspersonen rechtssubjectiviteit bezitten. Wanneer robots en rechtspersonen belangrijke kenmerken delen, impliceert dit de mogelijkheid om robots rechtssubjectiviteit te geven. In deze paragraaf zal daarom een systematische vergelijking worden gegeven van rechtspersonen en robots.

Niet-natuurlijke rechtspersonen en robots delen ten minste twee overeenkomsten. Ten eerste zijn zowel rechtspersonen als robots bedacht door de mens. Beide zijn zonder doelinvulling door de mens ‘lege hulzen’. Hoewel de inhoud van de doelen van rechtspersonen en robots kan verschillen, zijn beide wél gecreëerd om een bepaald doel te dienen. In dat kader blijven beide dus middelen, ondanks het verschil in juridische status. Ten tweede hebben rechtspersonen en robots beide een bestuur of eigenaar. Hoewel de rechtspersoon een eigen identiteit is, besluit het bestuur over de handelingen van de rechtspersoon. Dit is bij een robot grotendeels hetzelfde, aangezien een eigenaar moet bepalen wat de robot gaat doen of voor wordt ingezet. Een mens beheerst dus (grotendeels) de eigenlijke keuzevrijheid van beide. De rechtspersoon noch de robot bepaald zelf volledig wat het gaat doen, al heeft een robot wél een bepaalde (zwakke) autonomie. Dit belangrijke verschil wordt in de volgende alinea besproken.

Er zijn ten minste twee verschillen te benoemen tussen niet-natuurlijke rechtspersonen en robots. Ten eerste hebben robots (zoals beschreven) een zwakke autonomie. Niet-natuurlijke rechtspersonen hebben dit niet, aangezien dit louter theoretische juridische constructies zijn.

⁷⁴ Mark Robert Anderson, “After 75 years, Isaac Asimov’s Three Laws of Robotics need updating.”

⁷⁵ Shesen Guo en Ganzhou Zhang, “Robot Rights,” *Science* 323, nr. 5916 (februari 2009): 876.

Wél hebben rechtspersonen een bestuur (dat bestaat uit natuurlijke personen) dat invulling geeft aan de ‘lege huls’ van de rechtspersoon. Hierdoor is de niet-natuurlijke rechtspersoon een ‘afhankelijke rechtspersoon’. Dit houdt in dat dit soort rechtspersonen altijd mensen (in de vorm van een bestuur) nodig hebben om diens rechten op te eisen en aan diens verplichtingen te kunnen voldoen.⁷⁶ Hoewel ook robots mensen nodig hebben om aan het rechtsverkeer deel te kunnen nemen, hebben robots anders dan rechtspersonen een eigen inbreng in het verloop hiervan. Zo kan een rechtspersoon (zonder sturing van het bestuur) geen schade berokkenen aan derden, maar een robotstofzuiger die autonoom iemands eigendom vernield wel. De robot is dus minder afhankelijk dan de afhankelijke rechtspersoon, aangezien deze zelfstandig een plicht tot schadevergoeding zou kunnen creëren. In dit kader is er een tweede verschil tussen niet-natuurlijke rechtspersonen en robots, namelijk het antwoord op de aansprakelijkheidsvraag. Zoals beschreven in paragraaf 3.3 kunnen niet-natuurlijke rechtspersonen zelf aansprakelijk worden gesteld. Als rechtssubjecten kunnen deze rechtspersonen dus zelf worden aangesproken. Het bestuur zal de schade moeten vergoeden, maar wél met de liquide middelen van de rechtspersoon. Ook kan het bestuur op grond van bijzondere omstandigheden aansprakelijk worden gesteld. Hiervoor wordt het privévermogen van het bestuur aangesproken. Het namens de rechtspersoon handelend bestuur zou het verschil tussen goed en fout handelen immers moeten kunnen onderscheiden. Dit verschilt (aanzienlijk) bij robots. Een robot kan, zoals eerder beschreven, autonoom schade aanrichten. Een robot kan echter niet begrijpen (zoals een ‘morele agent’ wel doet) waarom schade aanrichten fout is. Morele agenten houden zich aan een bepaald ethisch systemen en baseren daarop hun doen en nalaten.⁷⁷ Daarom kunnen de huidige zwakke autonome robots geen schuld hebben.⁷⁸ Als robots geen schuld kunnen hebben en ook niet handelen op basis van aanwijzingen van een bestuur, wie zou dan moeten worden aangesproken voor de schade? In beginsel is dat de eigenaar. Robots brengen immers een gebruikersrisico met zich mee omdat mensen hun taken laten uitvoeren door robots.⁷⁹ Dit is vergelijkbaar met de risicoaansprakelijkheid voor dieren (wat verder uiteengezet wordt in paragraaf 5.4). Het is echter mogelijk dat robots, net zoals

⁷⁶ Samir Chopra en Laurence White, “Artificial Agents – Personhood in Law and Philosophy,” in *Proceedings of the 16th European Conference on Artificial Intelligence*, onder redactie van Ramon López de Mántaras en Lorenza Saitta (Amsterdam: IOS Press, 2004), 639.

⁷⁷ Ugo Pagallo, “What Robots Want: Autonomous Machines, Codes and New Frontiers of Legal Responsibility,” in *Human Law and Computer Law: Comparative Perspectives*, onder redactie van Mireille Hildebrandt en Jeanne Gaakeer (Dordrecht: Springer, 2013), p. 61-62.

⁷⁸ Mark Coeckelberg, “Virtual moral agency, virtual moral responsibility: on the moral significance of the appearance, perception, and performance of artificial agents,” *AI & Society* 24, nr. 2 (2009): 181.

⁷⁹ Peter M. Asaro, “Robots and Responsibility from a Legal perspective.” In *Proceedings of the International Conference on Management Science and Engineering Management* (IEEE 2007), 21.

rechtspersonen, over een bepaald ‘wanbeleid’ beschikken waardoor schade ontstaat. Waar dit bij rechtspersonen door het bestuur komt, zou dit bij een robot door gebrekkige soft- en hardware komen. Het is immers denkbaar dat een robot mankementen vertoont (zoals een gebrekkig besturingssysteem) of zelfs (door een derde) gehackt is. Hiervoor kunnen verschillende morele agenten worden aangesproken. Als een robot door mankementen schade aanricht, zou de fabrikant aansprakelijk gesteld moeten kunnen worden (al wordt er beargumenteerd dat deze financiële last de technische vooruitgang niet ten goede komt).⁸⁰ Daarnaast zouden ook programmeurs aansprakelijk moeten kunnen worden gesteld bij schade door gebrekkige software.⁸¹ Voor schade aangericht door een gehackte robot, zou de hacker (zowel civiel als strafrechtelijk) aansprakelijk moeten kunnen worden gesteld, vergelijkbaar met computervrededreuk ex. art. 138ab Wetboek van Strafrecht (al blijkt de aansprakelijkheidsvraag in de praktijk niet eenvoudig).⁸² Wanneer een hack echter komt door beveiligingsfouten vanuit de fabrikant, zou de fabrikant (ook) aansprakelijk gesteld moeten kunnen worden.⁸³ Het antwoord op de (ethische) aansprakelijkheidsvraag bij de afhankelijke niet-natuurlijke rechtspersoon en zwakke autonome robots verschilt dus aanzienlijk, hetgeen temeer duidelijk wordt in het kader van ‘wanbeleid’. Voorgaande illustreert een onoverbrugbaar verschil in de aansprakelijkheidsvraag tussen robots en rechtspersonen.

Aangezien de (zwakke) autonome robot verschilt van de afhankelijke rechtspersoon en dit de aansprakelijkheidsvraag aanzienlijk beïnvloedt, concludeert dit onderzoek tussentijds dat robots geen rechtssubjectiviteit zouden moeten krijgen op basis van de theorie achter rechtspersonen.

§5.4 Dieren versus robots: betekenis voor rechtssubjectiviteit voor robots

In het vierde hoofdstuk is geconcludeerd dat dieren rechtssubjectiviteit zouden moeten krijgen. Wanneer robots en dieren belangrijke kenmerken delen welke ten grondslag liggen aan de

⁸⁰ Robert van den Hoven van Genderen, “Machine Medical Ethics and Robot Law: Legal Necessity or Science Fiction?” in *Machine Medical Ethics*, onder redactie van Simon Peter van Rysewyk en Matthijs Pontier (Springer International Publishing, 2015), 176.

⁸¹ Pim van der Beek, “Programmeur aansprakelijk bij schade door robot,” *Computable*, geraadpleegd op mei 29, 2021, <https://www.computable.nl/artikel/nieuws/overheid/5949041/250449/programmeur-aansprakelijk-bij-schade-door-robot.html>.

⁸² Ter illustratie: Joost Schmaal en Hans ten Hove, “Is een MSP aansprakelijk bij een hack?” *Kennedy Van der Laan*, geraadpleegd op mei 29, 2021, <https://kvdl.com/artikelen/is-een-msp-aansprakelijk-bij-een-hack>.

⁸³ *Dagblad van het Noorden*, “Maker slim apparaat aansprakelijk na schade,” *Dagblad van het Noorden*, geraadpleegd op mei 29, 2021, <https://www.dvhn.nl/binnenland/Maker-slim-apparaat-aansprakelijk-na-schade-22812546.html>.

conclusie dat dieren rechtssubjectiviteit zouden moeten krijgen, impliceert dit ook de mogelijkheid om robots rechtssubjectiviteit te geven. In deze paragraaf zal daarom een systematische vergelijking worden gegeven van dieren en robots.

Dieren en robots delen ten minste drie overeenkomsten. Ten eerste hebben zowel (huis)dieren als robots naar huidige wettelijke maatstaven een eigenaar. Wilde dieren hebben geen eigenaar. Daarnaast hebben ook robots die (bijvoorbeeld) naar de afvalverwerking gebracht zijn, geen eigenaar (meer), omdat deze afstand heeft gedaan van het object.⁸⁴ Dit noemt men *res nullius*.⁸⁵ Eigenaren kunnen aansprakelijk worden gesteld voor aangerichte schade door dieren en robots. Hierin zit echter een belangrijk verschil dat in de volgende alinea zal worden besproken. Ten tweede worden zowel dieren als robots door mensen als middel ingezet in de maatschappij. Zo worden dieren onder meer gehouden om te worden geconsumeerd en hebben robots een bepaald doel om mensen te dienen. In het vierde hoofdstuk is geconcludeerd dat dieren op basis van de theorie van Singer dit leed bespaard moet worden, maar robots kunnen dit ‘leed’ echter niet ervaren.⁸⁶ Op deze belangrijke nuance zal in de volgende alinea tevens verder op worden ingegaan. Ten derde hebben mensen een sociale verstandshouding met dieren en robots. De relatie tussen mens en dier kent vele vormen, bijvoorbeeld in de vorm van gezelschap en in de vorm van consumptie.⁸⁷ Ook is er een onmiskenbare sociale relatie tussen mensen en voornamelijk humanoïde sociale robots.⁸⁸ Hoewel deze relatie, in vergelijking met dieren, relatief nieuw is, kan deze niet worden miskend.

Tussen dieren en robots zijn er ten minste twee verschillen. Ten eerste is het ethisch onwaarschijnlijk dat iemand aansprakelijk gesteld wordt voor schade dat is aangericht door een wild dier. Niemand heeft immers het eigenaarschap over het dier, noch draagt iemand risico voor diens gedragingen. Bij een ‘wilde’ robot, zoals de eerder benoemde weggegooide robot,

⁸⁴ Zie voor een (mogelijk) toekomstig voorbeeld de wilde extremistische robots uit de serie Real Humans: SFseries, “Akta Människor (2012-2014) A.K.A. Real Humans,” SFseries, geraadpleegd op april 8, 2021, <https://sfseries.nl/r/real-humans>.

⁸⁵ Maiella, “Res nullius,” Noorland Juristen, geraadpleegd op april 28, 2021, <https://www.noorlandjuristen.nl/BurgerlijkRecht/ResNullius/index.htm>.

⁸⁶ Claude Forthomme, “Should Robots Be built to Feel Pain?” Impakter, geraadpleegd op april 28, 2021, <https://impakter.com/should-robots-built-feel-pain/>.

⁸⁷ Suzé Klok, Lianne Wepler en Jiyu Zhang, “Mens en dier: hoe wordt hun relatie gedefinieerd?” Universiteit Leiden, geraadpleegd op april 28, 2021, <https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2019/05/mens-en-dier-hoe-wordt-hun-relatie-gedefinieerd>.

⁸⁸ Jesse Fox en Andrew Gambino, “Relationship Development with Humanoid Social Robots: Applying Interpersonal Theories to Human/Robot Interaction,” Mary Ann Liebert, Inc., publishers, geraadpleegd op april 28, 2021, <https://www.liebertpub.com/doi/full/10.1089/cyber.2020.0181>.

is dit anders. Anders dan bij een dier, heeft een robot immers een menselijke maker, namelijk de fabrikant. De fabrikant heeft deze (nu) ‘wilde’ robot voortgebracht en het is daarom denkbaar dat deze ook bij schade aansprakelijk gesteld kan worden.⁸⁹ Dit zou (onder meer) een belangrijk verschil kunnen maken wanneer robots door de Nederlandse wetgever als afzonderlijk rechtsobject wordt opgenomen in het wetboek en aansluiting wordt gezocht bij de huidige juridische status van dieren. Hierop zal in paragraaf 5.5 verder worden ingegaan. Ten tweede betoogt Singer dat dieren pijn en genot kunnen ervaren, net zoals mensen, hetgeen wetenschappelijk is bewezen.⁹⁰ Alledaagse robots kunnen dit in beginsel niet. Dit is een belangrijk onderscheid tussen robots en dieren.⁹¹ Dit onderscheid heeft twee consequenties. Ten eerste zouden robots, gelet op de discussie omtrent dierenrechten, geen rechtssubjectiviteit moeten krijgen. Omdat robots geen pijn en genot kunnen ervaren, hebben zij geen belang bij het hebben van rechtssubjectiviteit en lijken mensen ook geen plicht te hebben om robots rechtssubjectiviteit te geven. Hier speelt de profijttheorie een belangrijke rol: de opvatting dat een rechtssubject een bepaald belang (of: profijt) heeft en dat dit ten grondslag ligt aan plichten voor derden.⁹² Ten tweede zouden dieren wél rechtssubjectiviteit moeten krijgen. Omdat zij net als mensen pijn en genot ervaren, hebben zij belang (of: profijt) bij het hebben van rechtssubjectiviteit omdat zij dan afdwingbare wettelijke bescherming genieten jegens derden (zoals bescherming van het leefgebied). Mensen hebben in dit kader (volgens het utilitarisme) een plicht om dieren rechtssubjectiviteit te geven omdat zij moeten worden meegenomen in de berekening van het maximaal te behalen geluk. Zoals betoogt in paragraaf 4.4, zouden dan wel alle dieren (ook die geen pijn en genot kunnen ervaren) rechtssubjectiviteit moeten krijgen om speciësisme tegen te gaan.

Tussentijds concludeert dit onderzoek dat het onwenselijk is om robots (anders dan dieren) rechtssubjectiviteit toe te kennen omdat zij geen pijn en genot kunnen ervaren: robots hebben geen belang bij het hebben van rechten. Zoals de door David J. Gunkel (1962) geciteerde Gunther Teubner (1944) opmerkt, hebben dieren rechten en robots verantwoordelijkheden.⁹³

⁸⁹ Bernd Fiten, “Moderne robots en drones: wie is aansprakelijk voor schade?” Timelex, geraadpleegd op april 8, 2021, <https://www.timelex.eu/nl/blog/robots-drones-aansprakelijk-schade>.

⁹⁰ Liz Langley, “The Surprisingly Humanlike Ways Animals Feel Pain,” National Geographic, geraadpleegd op april 8, 2021, <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/animals-science-medical-pain>.

⁹¹ Het ontwikkelen van robots die pijn kunnen ervaren stuit op ethische bezwaren omdat de mens dan bewust een wezen laat lijden terwijl dit voorkomen had kunnen worden.

⁹² Richard McCarty, “Theories of Rights,” East Carolina University, geraadpleegd op april 28, 2021, <http://core.ecu.edu/phil/mccartyr/1175docs/TheoriesofRights.pdf>.

⁹³ David J. Gunkel, *Robot Rights* (Cambridge, MA: The MIT Press, 2018), 96. EPUB.

§5.5 Risicoaansprakelijkheid voor robots in de Nederlandse wet

In dit hoofdstuk is beargumenteerd dat het onwenselijk is dat hedendaagse robots rechtssubjecten worden. Omdat voor het aansprakelijk stellen van robots volgens de huidige Nederlandse wettelijke vereisten rechtssubjectiviteit nodig is, lijkt aansprakelijkheid van robots dus wettelijk onhoudbaar. Toch verdient de robot de aandacht van de Nederlandse wetgever. Er is een lacune in de Nederlandse wet omdat deze (nog) niet goed aansluit op de maatschappelijke technologische ontwikkelingen. Dit zal op basis van drie argumenten worden beargumenteerd.

Ten eerste hebben hedendaagse robots een bijzondere plaats in de maatschappij. Robots zijn, zoals beschreven in paragraaf 5.1, te vinden in alle lagen van de samenleving en worden voor allerlei doeleinden gebruikt. Mensen ontwikkelen een onmiskenbare sociale relatie met robots, zoals eerder beschreven in paragraaf 5.4. Er zijn dan ook filosofen die pleiten voor een meer sociaal-relatieve benadering van robots, zoals Mark Coeckelbergh (1975).⁹⁴ Ook in de juridische rechtspraak wordt de sociale status van robots erkend, zoals door de ontwikkeling van Europese wetgeving in het kader van robots als ‘elektronische personen’ (hoewel robots vanzelfsprekend geen echte personen zijn).⁹⁵

Ten tweede blijft de technologie omtrent robotica en artificiële intelligentie zich ontwikkelen. In het algemeen is de verwachting dat robots steeds autonomer worden totdat zijzelf volledig autonoom kunnen handelen.⁹⁶ De Nederlandse wetgever zou niet volledig moeten afwachten en dient te anticiperen op deze maatschappelijke vooruitgang, net zoals de Europese Unie doet.⁹⁷ Wél moet de wetgever behoedzaam blijven voor wetgeving die te veel de nadruk legt op mogelijke toekomstige gebeurtenissen. Er dient een balans gezocht te worden tussen huidige en zekere technologische ontwikkelingen en onzekere toekomstige technologische ontwikkelingen.

⁹⁴ Mark Coeckelbergh, “Robot rights? Towards a social-relational justification of moral consideration.”

⁹⁵ Nathalie Nevejans, *European Civil Law Rules in Robotics* (Brussel: Policy Department C: Citizens’ Rights and Constitutional Affairs European Parliament, 2016), 14, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU\(2016\)571379_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU(2016)571379_EN.pdf).

⁹⁶ Joseph Fitzgerald en Evan Quasney, “Using autonomous robots to drive supply chain innovation,” Deloitte, geraadpleegd op april 28, 2021, <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/manufacturing/articles/autonomous-robots-supply-chain-innovation.html>.

⁹⁷ Europees Parlement, “Civil Law Rules on Robotics,” Europees Parlement, geraadpleegd op april 8, 2021, <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-area-of-justice-and-fundamental-rights/file-civil-law-rules-on-robotics>.

Ten derde functioneren robots deels buiten de menselijke macht om. Het laten functioneren of het bezitten van een robot brengt dus een bepaald risico voor de gebruiker met zich mee. Gebleken is dat rechtssubjectiviteit en aansprakelijkheid onwenselijk is voor robots. Een mogelijkheid is echter om inspiratie op te doen bij de risicoaansprakelijkheid voor dieren. Robots hebben immers een bepaalde (zwakke) autonomie en brengen daarom risico's voor eigenaren met zich mee (zoals eerder beschreven in paragraaf 5.3). Dit is in de praktijk al meerdere malen gebleken, zoals in het geval van de dood van een werknemer door een robotarm.⁹⁸ In de literatuur wordt ook gepleit om eigenaren van robots risicoaansprakelijkheid te geven.⁹⁹

Op basis van bovenstaande drie argumenten, pleit dit onderzoek ervoor dat de wetgever risicoaansprakelijkheid voor robots opneemt in het Burgerlijk Wetboek. Net zoals bij risicoaansprakelijkheid voor dieren, rijst de vraag of ook schade veroorzaakt door 'wilde' robots vergoed moet worden. Schade veroorzaakt door wilde dieren wordt niet vergoed: er is immers geen eigenaar die aansprakelijk gesteld kan worden. Anders dan bij dieren, hebben robots echter wel een menselijke fabrikant. Daarom is het denkbaar, zoals eerder beschreven in paragraaf 5.4, dat eigenaren van 'gedomesticeerde' robots aansprakelijk gesteld kunnen worden en bij 'wilde' robots de fabrikant. Daarnaast zouden voor gebrekkige robots en gehackte robots (afhankelijk van de situatie) de fabrikant, programmeur en/of de hacker aansprakelijk moeten kunnen worden gesteld. Om deze nieuwe wetgeving praktisch uitvoerbaar te maken, zou eventueel een systeem kunnen worden opgezet waarin per robot vermeld staat wie de fabrikant en eigenaar zijn.¹⁰⁰

Geconcludeerd wordt dat, hoewel rechtssubjectiviteit en aansprakelijkheid van robots niet wenselijk is, risicoaansprakelijkheid voor robots mogelijk is, op basis van de sociale relatie tussen mens en robot, de technologische vooruitgang en de bijzondere (zwakke) autonome aard van robots.

⁹⁸ Jurgen van der Hoeven, "Robot in Volkswagenfabriek doodt arbeider," *Metro*, geraadpleegd op april 8, 2021, <https://www.metronieuws.nl/in-het-nieuws/2015/07/robot-in-volkswagenfabriek-doodt-arbeider/>.

⁹⁹ Bijvoorbeeld: Eric Tjong Tjin Tai, "Aansprakelijkheid voor robots en algoritmes," *Nederlands Tijdschrift voor Handelsrecht* 14, nr. 3 (2017): 127.

¹⁰⁰ Margaret A. Boden e.a., "Principles of robotics: regulating robots in the real world," *Connection Science* 29, nr. 2 (April 2017): 127-28.

Conclusie: risicoaansprakelijkheid voor robots

In dit onderzoek staat de wenselijkheid van aansprakelijkheid van hedendaagse robots centraal. Om robots aansprakelijk te kunnen stellen, moeten zij volgens Nederlands recht rechtssubjectiviteit hebben. Vergelijkbare discussies doen zich voor bij niet-natuurlijke rechtspersonen en dieren. Daarom is onderzocht of robots aansluiting kunnen vinden bij niet-natuurlijke rechtspersonen (als rechtssubjecten) dieren (als mogelijk toekomstige rechtssubjecten). In vijf hoofdstukken is bovenstaande onderzocht.

In het tweede hoofdstuk is dieper ingegaan op het begrip ‘recht’ en is een korte introductie gegeven in rechtsobjectiviteit en rechtssubjectiviteit. Vastgesteld is dat enkel rechtssubjecten rechten en plichten (waaronder aansprakelijkheid) kunnen hebben. In Nederland zijn natuurlijke personen en rechtspersonen rechtssubjecten. Robots en dieren zijn echter rechtsobjecten. Voorts is ook stilgestaan bij aansprakelijkheid: wanneer een rechtssubject schade aanricht aan iemands lichaam of eigendom, is deze (veelal) aansprakelijk. Ook kan een rechtssubject wettelijk aansprakelijk zijn voor bijvoorbeeld kinderen en dieren. Dit noemt men risicoaansprakelijkheid.

In het derde hoofdstuk is nader ingegaan op niet-natuurlijke rechtspersonen. De rechtspersoon is door mensen voor financiële doeleinden ontwikkeld en heeft daarom rechtssubjectiviteit toegewezen gekregen. Er zijn verschillende soorten rechtspersonen en een rechtspersoon kan ook aansprakelijk worden gesteld. In sommige gevallen kan ook het bestuur van de rechtspersoon worden aangesproken.

In het vierde hoofdstuk is de discussie omtrent dierenrechten behandeld. Eén invloedrijke opvatting in deze discussie is van ethicus Peter Singer. Singer baseert zijn opvatting op het utilitarisme van Jeremy Bentham. Dit vormt een belangrijk voorargument voor dierenrechten. In de kern komt zijn opvatting erop neer dat dieren rechten (maar geen plichten) zouden moeten krijgen omdat zij pijn en genot kunnen ervaren. Het onderzoek bepleit in dat kader dan ook rechtssubjectiviteit voor dieren.

In het vijfde hoofdstuk is ingegaan op het begrip “robot” en de discussie omtrent robotrechten. Er is gekeken naar de verschillen en overeenkomsten tussen niet-natuurlijke rechtspersonen en

robots. Gebleken is dat het verschil tussen de zwak autonome robot en afhankelijke rechtspersoon in het kader van de aansprakelijkheidsvraag onoverbrugbaar is. De rechtspersoon biedt daarom geen grondslag om robots rechtssubjectiviteit te geven. Daarnaast is ook gekeken naar de verschillen en overeenkomsten tussen dieren en robots. Ook de dierenrechtendiscussie kan geen grondslag bieden om robots rechtssubjectiviteit toe te kennen omdat hedendaagse robots, anders dan dieren, geen belang hebben hierbij omdat zij geen pijn en genot ervaren. Tot slot is geopperd om risicoaansprakelijkheid voor robots in de Nederlandse wet op te nemen omwille van drie redenen. Ten eerste hebben robots een onmiskenbare sociale positie in de samenleving. Ten tweede moet de wetgever voorbereid zijn op toekomstige technologische ontwikkelingen. Ten derde hebben robots als rechtsobject een unieke eigenschap, namelijk een door mensen ontwikkelde (zwakke) autonomie wat risico's voor de gebruiker en eventueel de fabrikant met zich meebrengt. Daarnaast zouden in andere situaties ook programmeurs en hackers aansprakelijk moeten kunnen worden gesteld.

Dit onderzoek concludeert dat er geen overtuigende filosofische gronden zijn waarom robots aansprakelijk gesteld moeten kunnen worden. Zowel het juridische vraagstuk over de niet-natuurlijke rechtspersoon als de dierenrechtendiscussie bieden geen overtuigende argumenten voor rechtssubjectiviteit voor hedendaagse robots. Omdat rechtssubjectiviteit onwenselijk lijkt maar wél een vereiste is voor aansprakelijkheid, zouden hedendaagse robots niet aansprakelijk gesteld moeten kunnen worden.

Dit onderzoek besluit met drie voorstellen voor nader onderzoek. Ten eerste zou onderzoek gedaan kunnen worden naar hoe risicoaansprakelijkheid voor eigenaren en fabrikanten van robots door de Nederlandse wetgever in het Burgerlijk Wetboek opgenomen kan worden. Ten tweede zou er nader onderzoek kunnen worden gedaan naar het opnemen van wetsartikelen in het kader van aansprakelijkheid van fabrikanten, programmeurs en hackers. Ten derde kan nader onderzoek worden gedaan naar de verwezenlijking van rechtssubjectiviteit voor dieren door de Nederlandse wetgever.

Bronnenlijst

Advocaten.nl. “Faillissement van een onderneming.” Advocaten.nl. Geraadpleegd op december 31, 2020. <http://www.advocaten.nl/faillissement-van-een-onderneming/>.

Amnesty International. “Natuurrecht en mensenrechten.” Amnesty International. Geraadpleegd op april 29, 2021. <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/natuurrecht-en-mensenrechten>.

Anderson, Mark Robert. “After 75 years, Isaac Asimov’s Three Laws of Robotics need updating.” The Conversation. Geraadpleegd op april 8, 2021. <https://theconversation.com/after-75-years-isaac-asimovs-three-laws-of-robotics-need-updating-74501>.

Angelina. “Robotics In 2020: Types Of Robots That We Use.” Robots.net. Geraadpleegd op april 8, 2021. <https://robots.net/robotics/types-of-robots/>.

Asaro, Peter M. “Robots and Responsibility from a Legal perspective.” In *Proceedings of the International Conference on Management Science and Engineering Management*, 20-24. IEEE, 2007.

Bellis, Mary. “The Definition of a Robot.” ThoughtCo. Geraadpleegd op april 8, 2021. <https://www.thoughtco.com/definition-of-a-robot-1992364>.

Bertolini, Andrea. “Robots as Products: The Case for a Realistic Analysis of Robotic Applications and Liability Rules.” *Law, Innovation and Technology* 5, nr. 2 (2013): 214-247.

Birhan, Abeba en Jelle van Dijk. “Robot Rights? Let’s Talk about Human Welfare Instead.” In *AIES ’20. Proceedings of the AAAI/ACM Conference on AI, Ethics and Society*, onder redactie van The Association for Computing Machinery, 207-13. New York: The Association for Computing Machinery, 2020.

Boden, Margaret A., Joanna Bryson, Darwin Caldwell, Kerstin Dautenhahn, Lilian Edwards, Sarah Kember, Paul Newman e.a., “Principles of robotics: regulating robots in the real world.” *Connection Science* 29, nr. 2 (April 2017): 124-29.

Boonstra, S.J. “Aansprakelijkheid voor schade veroorzaakt door dieren.” Juridisch advies Boonstra. Geraadpleegd op januari 26, 2021. <https://www.juridisch-advies-boonstra.nl/aansprakelijkheidsrecht/aansprakelijkheid-voor-schade-veroorzaakt-door-dieren/>.

Bos, Scholto. “Handelingsbekwaamheid.” Finler. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://www.finler.nl/kennis/handelingsbekwaamheid/>.

Bos, Scholto, “Rechtspersoon.” Finler. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://www.finler.nl/kennis/rechtspersoon/>.

Bruggink & Van der Velden Advocaten Belastingadviseurs BV. “Aansprakelijkheidsrecht.” BvdV Advocaten Belastingadviseurs. Geraadpleegd op december 7, 2020. <https://www.bvdv.nl/rechtsgebieden/civiel-recht/aansprakelijkheidsrecht/>.

Chavez III, Frank B. “The Main Parts of a Robot.” *Sciencing*. Geraadpleegd op april 26, 2021. <https://sciencing.com/main-parts-robot-7403157.html>.

Chopra, Samir en Laurence White. “Artificial Agents – Personhood in Law and Philosophy.” In *Proceedings of the 16th European Conference on Artificial Intelligence*, onder redactie van Ramon López de Mántaras en Lorenza Saitta, 635-639. Amsterdam: IOS Press, 2004.

Cliteur, Paul. “De filosofie van dierenrechten.” In *Ethiek van DNA tot 9/11*, onder redactie van Johan Breackman, Bert de Reuver en Thomas Vervisch, 135-57. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005.

Coeckelberg, Mark. “Virtual moral agency, virtual moral responsibility: on the moral significance of the appearance, perception, and performance of artificial agents.” *AI & Society* 24, nr. 2 (2009): 181-189.

Coeckelbergh, Mark. “Robot rights? Towards a social-relational justification of moral consideration.” *Ethics and Information Technology* 12 (2010): 209-221.

Dagblad van het Noorden. “Maker slim apparaat aansprakelijk na schade.” *Dagblad van het Noorden*. Geraadpleegd op mei 29, 2021. <https://www.dvhn.nl/binnenland/Maker-slim-apparaat-aansprakelijk-na-schade-22812546.html>.

Delvaux, Mady. “Verslag 24.1.2017 met aanbevelingen aan de Commissie over civielrechtelijke regels inzake robotica (2015/2103(INL)).” Europees Parlement: Commissie juridische zaken. Geraadpleegd op oktober 20, 2020. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_NL.html.

DoeHetZelfNotaris. “Kan een rechtspersoon een rechtspersoon oprichten?” DoeHetZelfNotaris. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://www.doehetzelfnotaris.nl/kan-een-rechtspersoon-een-rechtspersoon-oprichten/>.

De Rechtspraak. “Bronnen van recht.” *Recht voor jou*. Geraadpleegd op oktober 20, 2020. <https://www.rechtvoorjou.nl/home/recht-uitgelegd/bronnen-van-recht>.

De Rechtspraak. “Wat is recht?” *Recht voor jou*. Geraadpleegd op oktober 20, 2020. <https://www.rechtvoorjou.nl/home/recht-uitgelegd/wat-is-recht>.

De Schrijver, S. en R. Den Hoven van Genderen. “I, robot: realiteit of fictie?” *Computerrecht* 197, nr. 6 (november 2015): 307-12.

Erudio. “Definitie van het ‘recht’.” *InfoNu*. Geraadpleegd op december 29, 2020. <https://zakelijk.infonu.nl/juridisch/52784-definitie-van-het-recht.html>.

Europees Parlement. “Civil Law Rules on Robotics.” Europees Parlement. Geraadpleegd op april 8, 2021. <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-area-of-justice-and-fundamental-rights/file-civil-law-rules-on-robotics>.

Fidiom. “Bestuurders- en commissarissen aansprakelijkheidsverzekering.” Fidiom. Geraadpleegd op april 29, 2021. <https://fidiom.nl/bestuurders-en-commissarissen-aansprakelijkheidsverzekering/>.

Fiten, Bernd. “Moderne robots en drones: wie is aansprakelijk voor schade?” Timelex. Geraadpleegd op april 8, 2021. <https://www.timelex.eu/nl/blog/robots-drones-aansprakelijk-schade>.

Fitzgerald, Joseph en Evan Quasney. “Using autonomous robots to drive supply chain innovation.” Deloitte. Geraadpleegd op april 28, 2021. <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/manufacturing/articles/autonomous-robots-supply-chain-innovation.html>.

Forthomme, Claude. “Should Robots Be built to Feel Pain?” Impakter. Geraadpleegd op april 28, 2021. <https://impakter.com/should-robots-built-feel-pain/>.

Fox, Jesse en Andrew Gambino. “Relationship Development with Humanoid Social Robots: Applying Interpersonal Theories to Human/Robot Interaction.” Mary Ann Liebert, Inc., publishers. Geraadpleegd op april 28, 2021. <https://www.liebertpub.com/doi/full/10.1089/cyber.2020.0181>.

Gubbels, Bart. “Onderlinge waarborgmaatschappij.” Wet & Recht. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://www.wetrecht.nl/onderlinge-waarborgmaatschappij/>.

Gubbels, Bart. “Rechtspersoon.” Wet & Recht. Geraadpleegd op december 30, 2020. <http://www.wetrecht.nl/rechtspersoon/>.

Gubbels, Bart. “Schadevergoeding.” Wet & Recht. Geraadpleegd op oktober 20, 2020. <http://www.wetrecht.nl/schadevergoeding/>.

Gunkel, David J. *Robot Rights*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2018. EPUB.

Guo, Shesen en Ganzhou Zhang. “Robot Rights.” *Science* 323, nr. 5916 (februari 2009): 876.

Independer. “Vallen huisdieren onder je aansprakelijkheidsverzekering?” Independer. Geraadpleegd op januari 11, 2021. <https://www.independer.nl/aansprakelijkheidsverzekering/info/huisdieren.aspx>.

Joosten Advocaten. “Aansprakelijkheid: wanneer is iemand aansprakelijk?” Joosten Advocaten. Geraadpleegd op december 7, 2020. <https://www.joostenadvocaten.nl/actueel/veelgestelde-vragen/wanneer-iemand-aansprakelijk/>.

Joyce, “Soorten recht: welke zijn er in onze maatschappij?” Mr. Chadd. Geraadpleegd op oktober 20, 2020. <https://www.mrchadd.nl/academy/vakken/maatschappijleer/soorten-recht-welke-zijn-er-in-onze-maatschappij>.

Juridisch Woordenboek. “Rechtsobject.” Juridisch Woordenboek. Geraadpleegd op december 8, 2020. <https://www.juridischwoordenboek.nl/zoek/rechtsobject>.

Juridisch.nl. “Rechtsgebieden in Nederland.” Juridisch.nl. Geraadpleegd op oktober 20, 2020. <https://www.juridisch.nl/rechtsgebieden-in-nederland>.

Kamer van Koophandel. “Aansprakelijkheid van bestuurders.” Ondernemersplein. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://ondernemersplein.kvk.nl/aansprakelijkheid-van-bestuurders/>.

Kamer van Koophandel. “De coöperatie.” Ondernemersplein. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://ondernemersplein.kvk.nl/de-cooperatie/>.

Kamer van Koophandel. “De stichting.” Ondernemersplein. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://ondernemersplein.kvk.nl/de-stichting/>.

Kamer van Koophandel. “De vereniging.” Ondernemersplein. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://ondernemersplein.kvk.nl/de-vereniging/>.

Kamer van Koophandel. “Overzicht rechtsvormen.” Ondernemersplein. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://ondernemersplein.kvk.nl/overzicht-rechtsvormen/>.

Kamer van Koophandel. “Rechtspersoonlijkheid.” Ondernemersplein. Geraadpleegd op december 31, 2020, <https://ondernemersplein.kvk.nl/rechtspersoonlijkheid/>.

Klok, Suzé, Lianne Wepler en Jiyu Zhang. “Mens en dier: hoe wordt hun relatie gedefinieerd?” Universiteit Leiden. Geraadpleegd op april 28, 2021. <https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2019/05/mens-en-dier-hoe-wordt-hun-relatie-gedefinieerd/>.

Kneepkens, Manuel. “Du Contrat Naturel.” Trouw. Geraadpleegd op februari 5, 2021. <https://www.trouw.nl/nieuws/du-contrat-naturel~b0fce519/>.

Kneepkens, Manuel. “Het dier moet rechtssubject worden.” Trouw. Geraadpleegd op februari 5, 2021. <https://www.trouw.nl/nieuws/het-dier-moet-rechtssubject-wordsen~bb158ff2/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.

Kooijman Autar Notarissen. “Ondernemen en rechtspersonen: Aansprakelijkheid.” Kooijman Autar Notarissen. Geraadpleegd op oktober 20, 2020. <https://www.kooijmanautar.nl/ondernemen-en-rechtspersonen/aansprakelijkheid>.

Langley, Liz. “The Surprisingly Humanlike Ways Animals Feel Pain.” National Geographic. Geraadpleegd op april 8, 2021. <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/animals-science-medical-pain>.

Lin, Doris. “Animal Rights Versus Animal Welfare.” Treehugger. Geraadpleegd op januari 11, 2021. <https://www.treehugger.com/animal-rights-v-animal-welfare-127592>.

Lin, Doris. “Basic Tenets of Animal Rights,” Treehugger. Geraadpleegd op januari 11, 2021. <https://www.treehugger.com/basic-tenets-of-animal-rights-127580>.

Maiella. “Res nullius.” Noorland Juristen. Geraadpleegd op april 28, 2021. <https://www.noorlandjuristen.nl/BurgerlijkRecht/ResNullius/index.htm>.

McCarty, Richard. “Theories of Rights.” East Carolina University. Geraadpleegd op april 28, 2021. <http://core.ecu.edu/phil/mccartyr/1175docs/TheoriesofRights.pdf>.

MdV. “Algemene bepalingen rechtspersonen (Titel 1, Boek 2 B.W.).” Lawyruip. Geraadpleegd op december 30, 2020. <https://lawyruip.nl/burgerlijk-wetboek/rechtspersonen/algemene-bepalingen-rechtspersonen>.

Nevejans, Nathalie. *European Civil Law Rules in Robotics*. Brussel: Policy Department C: Citizens’ Rights and Constitutional Affairs European Parliament, 2016. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU\(2016\)571379_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571379/IPOL_STU(2016)571379_EN.pdf).

Pagallo, Ugo. “What Robots Want: Autonomous Machines, Codes and New Frontiers of Legal Responsibility.” In *Human Law and Computer Law: Comparative Perspectives*, onder redactie van Mireille Hildebrandt en Jeanne Gaakeer, 47-65. Dordrecht: Springer, 2013.

Peter b. “Aansprakelijkheid.” Noorland Juristen. Geraadpleegd op december 7, 2020. <https://www.noorlandjuristen.nl/BurgerlijkRecht/Aansprakelijkheid/index.htm>.

Persoonsrecht. “Soorten rechtspersonen.” Persoonsrecht. Geraadpleegd op december 31, 2020. <https://www.persoonsrecht.nl/wettelijkebasisnl.html>.

Philosophy Index. “Family Resemblance in Wittgenstein.” Philosophy Index. Geraadpleegd op april 8, 2021. <http://www.philosophy-index.com/wittgenstein/family-resemblance/>.

Piper, Kelsey. “What philosopher Peter Singer has learned in 45 years of advocating for animals.” Vox. Geraadpleegd op februari 7, 2021. <https://www.vox.com/future-perfect/2020/10/27/21529060/animal-rights-philosopher-peter-singer-why-vegan-book>.

Robot Love. “Procesdossier Robot Love / Kort geding Bordeelhoudster versus Seksrobot, 4 en 9 oktober 2018.” Robot Love. Geraadpleegd op november 3, 2020. <https://robotlove.nl/wp-content/uploads/2018/10/procesdossierrobotrecht.pdf>.

Ryder, Richard. “All beings that feel pain deserve human rights.” The Guardian. Geraadpleegd op januari 11, 2021. <https://www.theguardian.com/uk/2005/aug/06/animalwelfare>.

Schild, A.J.P. “Rechtspositivisme.” *IVOR*, nr. 91 (november 2012): 3.4.2.

Schmaal, Joost en Hans ten Hove. “Is een MSP aansprakelijk bij een hack?” Kennedy Van der Laan. Geraadpleegd op mei 29, 2021. <https://kvdl.com/artikelen/is-een-msp-aansprakelijk-bij-een-hack>.

SFseries. “Akta Människor (2012-2014) A.K.A. Real Humans.” SFseries. Geraadpleegd op april 8, 2021. <https://sfseries.nl/r/real-humans>.

Simon, Matt. “The WIRED Guide to Robots.” WIRED. Geraadpleegd op april 8, 2021. <https://www.wired.com/story/wired-guide-to-robots/>.

Sjoerdvo. “Het recht: wetboeken.” InfoNu. Geraadpleegd op oktober 20, 2020. <https://wetenschap.infonu.nl/recht-en-wet/106957-het-recht-wetboeken.html>.

SwitchLegal Advocaten. “Robot Love – Boordeelhoudster spant kort geding aan tegen seksrobot – Zitting: 4 oktober 2018 Eindhoven.” SwitchLegal Advocaten. Geraadpleegd op november 3, 2020. <http://www.switchlegal.nl/robot-love-bordeelhoudster-spant-kort-geding-aan-tegen-seksrobot-zitting-4-oktober-2018-eindhoven/>.

The Great Ape Project. “History.” Geraadpleegd op februari 7, 2021. <https://www.projeto-gap.org.br/en/history/>.

The Great Ape Project. “World declaration on Great Apes.” The Great Ape Project. Geraadpleegd op februari 7, 2021. <https://www.projeto-gap.org.br/en/world-declaration-on-great-primates/>.

Tjong Tjin Tai, Eric. “Aansprakelijkheid voor robots en algoritmes.” *Nederlands Tijdschrift voor Handelsrecht* 14, nr. 3 (2017): 123-32.

Van der Beek, Pim. “Programmeur aansprakelijk bij schade door robot.” Computable. Geraadpleegd op mei 29, 2021. <https://www.computable.nl/artikel/nieuws/overheid/5949041/250449/programmeur-aansprakelijk-bij-schade-door-robot.html>.

Van der Hoeven, Jurgen. “Robot in Volkswagenfabriek doodt arbeider.” Metro. Geraadpleegd op april 8, 2021. <https://www.metronieuws.nl/in-het-nieuws/2015/07/robot-in-volkswagenfabriek-doodt-arbeider/>.

Van Ditmars, Alexandra. “Hoe moeten we denken over dieren?” Trouw. Geraadpleegd op januari 11, 2021. <https://www.trouw.nl/nieuws/hoe-moeten-we-denken-over-dieren~b0307673/>.

Van den Hoven van Genderen, Robert. “Machine Medical Ethics and Robot Law: Legal Necessity or Science Fiction?” In *Machine Medical Ethics*, onder redactie van Simon Peter van Rysewyk en Matthijs Pontier, 167-177. Springer International Publishing, 2015.

Van Rij, Henny. “Visies van filosofen en ethici.” Het Dierenmuseum. Geraadpleegd op januari 11, 2021. <https://www.dierenmuseum.nl/Kritische-dierenkunst/Dierethiek/Visies-van-filosofen-en-ethici/>.